

DEBRELİ VİLDÂN FÂİK ve *TESHÎLU'N-NAHVÎ*

Murat SULA*

ÖZET

Vildân Fâik (ö.1927)'in II. Meşrûtiyet öncesi Askerî Rüştiye'de verdiği Arapça derslerinden oluşan *Teshîlu'n-nahv*, Arapça'nın temel kuralları hakkında özet bilgi sunan Osmanlı Türkçesiyle yazılmış muhtasar bir nahiv çalışmasıdır. Makâle, giriş bölümü ile müellifin hayatı, eserleri, *Teshîlu'n-nahv*'in muhtevâsı, tahlîli, önemi, müellifin metodunun ele alındığı ve eserin tahkikli metninin sunulduğu konulardan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teshîlu'n-nahv, Muhtasar Kitap, Osmanlı, Debreli Vildân Fâik

DEBRELİ VİLDAN FÂİK AND HIS WORK;

TESHÎLU'N-NAHV

ABSTRACT

Teshîlu'n-nahv, which consists of lectures that taught by Vildân Fâik at the Rüşdiyye-i askeriyye in the previous period of second conditionality, is important concis book that gives summary information on the basic rules of the Arabic language. This study consists of an introduction three sections. In the first section, we have given knowledge about the life of Vildân Fâik referring to the several incorrect subjects. In addition we have given information about his other books known. In second section, we present information about content of pamphlet and Vildân Fâik's and our method on the text. In the third section we have presented the full text of *Teshîlu'n-nahv* that we have sought to critical edition with nearly nine pages.

Key Words: Teshîlu'n-nahv, Concis Book, Ottoman, Vildân Fâik al-Dabravî

GİRİŞ

İslâmiyet'in zuhûrundan itibâren oluşmaya başlayan İslâm kültürünün ortak dili hâline gelen Arapça'nın, başta İslâm dîninin kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'i ve bunun tefsîri mâhiyetindeki hadisleri doğru bir şekilde okuyup anlayabilmek için, Arap olmayanlar ile fetihlerin zorunlu bir sonucu olarak

* Arş.Gör.Dr., DEÜ İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı.

hayatın her safhasını Arap olmayanlarla paylaşmak zorunda kalarak Arapça'yı tabîi selikalarıyla kullanma melekelerini kaybetmeye başlayan Araplar'a doğru bir şekilde öğretilmesi amacıyla, hicri II. asırdan günümüze kadar, gerek dilin kurallarını gerekse felsefesini ve mantığını ve diğer yönlerini konu alan sayısız eserler kaleme alınmış olduğu bilinen bir gerçektir.

İslâm dînine inanan her millet gibi, Osmanlı Devleti de Arapça'nın öğrenilmesinin zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için Osmanlı medreselerinde, ilk kademedan itibaren Arapça öğrenimine ayrı bir özen gösterilmiştir. Bu nedenle Arapça öğretiminde bazı temel kaynakların okutulmasına itina ile devâm edilmiştir. Sıbyan Mektepleri'nden sonra gelen medreselerde, ulûm-i 'aliye [العلوم العالیة] ders kitaplarını okuyabilmek için, Arap dili ve belâğatı alanında okutulan ve **a- sarf**, **b- nahiv** ve **c- belâğat** gibi üç başlık altında sınıflandırılabilenlerden; sentax öğreniminde okutulan eserler, Muhammed b. Pîr Ali el-Birgivî (ö. 981/1573) öncesi ve sonrası şeklinde iki kategoride değerlendirilmektedir. Birgivi öncesi Osmanlı medreselerinde, Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 816/1413)'nin **el-'Avâmilü'l-'atîk**'i, el-Birgivî'nin **İzhârü'l-esrâr**'ı İbnü'l-Hâcib'in **el-Kâfiye**'si, Nâsır b. Abdusseyid el-Mutarriżî (ö. 610/1213)'nin **el-Misbâh fi'n-nahv**'ı, İbn Mâlik (ö. 672/1273)'in **el-Elfiyye**'si, Molla Câmî olarak meşhur olan Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492)'nin **el-Fevâidu'z-ziyâ'iyye**'si ve İbn Hişâm (ö. 762/1361)'in **Muğni'l-lebîb**'i gibi eserler okutulurdu. Ancak Birgivî'nin **el-'Avâmilü'l-cedide**'si bu sıraya dâhil olduktan sonra, el-Cürcânî'nin **el-'Avâmilü'l-'atîka**'sına devâm edilmekle beraber genellikle Birgivî'nin Avâmil'i okutulmuştur¹.

Bu eserlerin hâricinde, ayrıca, ez-Zemahşerî (ö. 538/1143)'nin **el-Mufassal fi sanâ'ati'l-irâb**'ı, Tâcuddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Seyfeddin el-İsferâyînî (ö. 684/1286)'nin **Lübâbu'l-elbâb fi 'ilmi'l-i'râb**'ı ve İbn Hişâm'ın **Kavâ'idü'l-irâb** isimli muhtasar eserine Bergamalı Muhyiddin b. Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci (ö. 879/1474)'nin yazmış olduğu **Şerhu Kavâ'idü'l-i'râb**'ın da medreselerde okutulduğu belirtilmektedir².

Osmanlı medreselerinde okutulan bu eserlerden Birgivî'ninki haricindekilerin, Osmanlı âlimi olmayan kişilerce kaleme alınan gramer kitapları

¹ Ahmed Turan Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul 1992, s. 176-177.

² Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s. 30 ve bu sayfadaki 1 numaralı dipnot; Arslan, *İmam Birgivi*, s. 179; Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, s. 291.

olduğu görülmektedir. Bunun yanında Osmanlı âlimlerinin yazdıkları ile kâhîr ekserisi şerh, hâşiye ve talik türü olan eserler ise, okutulmakta olan söz konusu ders kitaplarının muğlak yerlerini açıklamaya ve anla(t)maya veya bir üst dereceye geçmeye ya da başka sâiklere dayanan çalışmalardır.

Okutulan ders kitabının metni Arapça olmakla beraber, çoğunlukla dersler Türkçe olarak anlatılmıştır. Makâlenin ikinci bölümünde tahkikli metnini sunacağımız *Teshîlu'n-nahv* de uygulamanın bu yönde olduğunu kuvvetlendiren bir eserdir. Varlığından haberdar olduğumuz bu risâlenin Arapça'nın temel kurallarının bir kısmını Türkçe anlatan muhtasar bir eser olması, söz konusu dille bir şekilde bağlantısı olanlara ve ilgi duyanlara bu yönüyle fayda sağlayacağını ümîd etmemiz, bizi, bu çalışmaya sevk etmiştir. Bu niyete binâen gerçekleştirdiğimiz bu çalışma, bir bölümü ile müellifin hayatı, eserleri, *Teshîlu'n-nahv*'in muhtevâsı, tahlîli, önemi, müellifin metodunun ele alındığı ve eserin tahkikli metninin sunulduğu konulardan oluşmaktadır.

HAYATI VE ESERLERİ

I- Hayatı

A- Adı, Doğumu ve Nisbesi

Vildân Fâik, Arnavutluk'ta Manastır vilayetine bağlı Debre³ sancağının Rekarlar kazasına tâbî Perseniçe köyünde 1269/1853 tarihinde doğdu. Vildân Fâik, doğduğu köyün Debre sancağına bağlı olması münâsebetiyle nisbesini **ed-Debrevî** olarak vermektedir⁴. Ancak, 1276/1860 yıllarında sekiz yaşlarında iken, mesleği çiftçilik olan babası Sellâm⁵ Bey'le birlikte İstanbul'a gelerek Üsküdar'daki Vâlîde-i Atîk Medresesi'nde amcası Yahya Efendi'nin yanına yerleşmesi ve hayatının büyük bir kısmını burada geçirmesinden dolayı, Ebu'l-ulâ Mardin⁶ gibi yazarlar, onun, **Üsküdarlı Vildân Efendi** olarak meşhur

³ Debre: Dibër (Arnavutça: Rrethi i Dibrës) Arnavutluk'un otuz altı ilinden biridir. 761km karelik yüzölçümüne sahip olan, 2004 yılı sayımına göre nüfusu 86,000 olan ve ülkenin kuzeydoğusunda yer alan ilin merkez kenti, Peshkopi'dir. Bkz., http://tr.wikipedia.org/wiki/Debre,_Arnavutluk, (04.09.2009).

⁴ Mustafa Özel, *Debreli Vildân Fâ'ik ve el-Mullekât fî usûli't-tefsîr*, İslâmiyât (Osmanlı), cilt: 2, sayı: 4, Ekim-Aralık 1999, s. 223.

⁵ Sadık Albayrak, babasının adını İslâm olduğunu belirtmektedir. Bkz., a.g.mlf., *Son Devir Osmanlı Ulaması*, İstanbul 1981, IV-V, 493.

⁶ Kazasker Yusuf Efendi'nin oğlu olup 1880 yılında İşkodra'da doğdu. 1903'te İstanbul Hukûk Mektebi'nden mezûn oldu. 27 Ekim 1910'da Hukûk Mektebi muallimliğine tayin edildi ve 1950 yılında yaş haddinden emekli oldu. İlk resmi vazifesine hukuk öğrencisi iken İstanbul

olduğunu belirtmekteyse de⁷ *Ceride-i ilmiyye*'deki kayıtların tamamında **Debrelî** nisbesiyle geçtiği⁸ tepsi edilmiştir.

B- Tahsili

Müellifin, Üsküdar semtindeki Fıstıklı Mektebi muallimi Selimiye Camii başımâmı dönemin meşhûr hâfızlarından Ispartalı Hoca Hâfız Sabri Efendi'den⁹ eğitimine başlamıştır. Vildân Fâik, adı geçen hocadan dört yıl gibi kısa bir sürede iyi bir eğitim alarak 1281/1865 yılında on iki yaşlarında iken hafızlığını tamamladı. Akabinde Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuma hususlarına önem vererek 1283/1867 tarihinde on dört yaşlarında İlm-i Vücûh'tan, Kırâât-i seb'a ve Aşere'yi bitirdi. Daha sonra Üsküdarlı mucîz¹⁰ dersiâmlardan¹¹ olup

Temyîz Mahkemesi'nde Kâtip olarak başlayan Ebu'l-ulâ Mardin, mezûn olduktan sonra İstanbul Bidâyet Hukûk ve Ticâret mahkemelerinde Azâlık ve Şeyhülislâm'lık dâiresinde Mektupçuluk ve Müsteşarlık ve Şûrâ-yı Evkâfta Azâlık yapmıştır.

Medenî Hukûk Lâyhâsını hazırlayan heyette görev alan, Osmanlı Mebûsân Meclisi'nde Niğde ve Mardin mebûsu olarak görev yapan ve bir ara *Sırat-ı Müstakîm* dergisi de çıkaran Ebu'l-ulâ Mardin, hukûk konularıyla alakalı pek çok eser kaleme almıştır.

Ebu'l-ulâ Mardin, 13 Ocak 1957'de vefat etmiş ve Karacaahmet mezarlığına defnedilmiştir. Konu hakkında bkz., Recai Seçkin, *Ebululâ Mardin ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara 1958, cilt: XIII, sayı: 2, sayfa: 180-189.

⁷ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul 1966, II-III, s. 140.

⁸ *Ceride-i ilmiyye*, I, 87, 143, Ramazan 1332, sayı: 3, sayfa: 141, sayı V'in eki, sayfa: 258; Şevvâl 1335, sayı: 32, sayfa 913; Şevvâl 1336, sayı 36, sayfa: 1088; 15 Ramazan 1338, sayı: 61, sayfa 1994; Zilhicce 1339, sayı: 68, sayfa 2188; Zilkâde 1340, sayı 76-77, sayfa 2536.

⁹ Ispartalı Sabri Efendi, Abdülmecid döneminde Isparta'dan, Ispartalı Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Valide Câmîî imâmı ve aynı zamanda dönemin meşhûr hafızlarından, Ispartalı Ahmed Efendi ile İstanbul'a tahsil amaçlı gelenlerdendir. Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, 140'deki (142 nolu dipnot).

¹⁰ Dersiâmlardan icâzet veren hocalara verilen unvandır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, III, 427.

¹¹ Dersiâm: Medreselerde öğrencilere ders veren hocalar için kullanılan ilmiye sınıfı tâbirleridir. Senede bir defa olmak üzere, dersiâmlık imtihanı için belirlenen on beş öğrenci, oluşturulan heyete başvurmak sûretiyle imtihâna tâbi tutulurken II. Abdülhâmid döneminin ortalarından itibaren, belirlenen tarih ve zamanlarda medreselerde olmak kaydıyla, birçok hocadan oluşturulan imtihân heyeti gittikleri medreselerde isteyen öğrencileri imtihân etmeye başlamışlardır. Yani, önceleri imtihân için heyete başvuran öğrencilere sonraları hocalar imtihan için müracaat eder olmuşlardır. Pakalın'ın verdiği bilgiye göre ruûs imtihanında başarı gösteren öğrenciler, dört yıllık ücretsiz ders okutmalarından sonra ruûs unvanına sahip olabiliyorlardı ve bundan sonraki görevlerinde 200 kuruşluk maaş alırlardı. Ancak II. Abdülhamid, bu kişilere, söz konusu dört yıllık süre zarfında Hazine-i Hassa'dan olmak üzere

kelâm konulu *el-Leme'âtü'l-berkeyye fî şerhi'l-'Akâdeti'l-mimiyye* isimli eseri kaleme alan ve Kara Hüseyin Efendi'nin dâmadı¹² Alaiyyeli (Alanya) Kara Mustafa Efendi (ö. 1304/1887)'nin ders halkasına katılmak suretiyle on dokuz sene okuduktan sonra bu hocasından 1303/1885'te icâzet aldı¹³.

Vildân Fâik, öğreniminin ikinci safhası olarak değerlendirebileceğimiz bu on dokuz yıllık süreçte bir yandan öğrenimine devâm ederken diğer tarfatan 1299/1881'de Üsküdar'daki Yeni Cami'de ders verdiğini görmekteyiz¹⁴. Ancak buradaki görevinin resmî bir hüviyeti taşıyıp taşımadığı konusunda herhangi bir malûmata sahip değiliz.

C- Görevleri

Mart 1301/1885'te Üsküdar'daki Paşakapısı¹⁵ Askerî Toptaşı Rüştîyesi'nde önce Farsça daha sonra Arapça hocalığı yapan ancak bu görevde ne kadar kaldığı bilinmeyen Vildân Fâik, aynı tarihte İstanbul'a açılan ruûs¹⁶ imtihanında başarılı bulunarak, kendisine, Üsküdar dersiâmlığı verildi¹⁷. Öğrencilerine ilk icâzetini 1314/1898'de vererek ders aldığı hocası gibi mucîz dersiâm unvânına sahip oldu. Rebûlâhîr 1303'ta İbtidâ-i hâric İstanbul Müderrisliği görevi kendisine tevcih edilen¹⁸ ve Ağustos 1307 tarihinde Paşakapısı Askerî Rüştîye'nin Üsküp'e taşınması üzerine, burada yürütmekte olduğu görevi, Üsküdar İ'dâdîsi, sınıf-ı mahsûsa Farsça muallimliğine nakledilen Vildân Fâik¹⁹, Mart 1315/1899'de Koca Mustafa Paşa Askerî Rüştîyesi'nde de Arapça hocalığı görevine getirildi ve Eylül 1325 tarihinde bu görevinden

dörder lira aylık verilmesi uygulamasını başlatmış ve böylece bu kişilerin bir nebze de olsa maddî destek bulmalarını sağlamıştır. Ancak bu maaş, resmî maaşın bağlanmasıyla kesilirdi. Dersiâmlardan icâzet verenler için “**mucîz dersiâm**” tabiri kullanılırdı. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 427.

¹² Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 493.

¹³ *Huzûr Dersleri*, II-III, 140; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 493.

¹⁴ *Huzûr Dersleri*, II-III, 140; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 493.

¹⁵ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 493.

¹⁶ Ruûs: Medrese tahsilini bitirip mülâzım olanlardan imtihânlarda başarı gösterenlere verilen berâttir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 71.

¹⁷ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 493. Ebu'l-ulâ Mardin, bu imtihanın 1303/1885'te açıldığını belirtmektedir. Bkz., *Huzûr Dersleri*, II-III, 140.

¹⁸ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 494.

¹⁹ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 493.

ayrıldı²⁰. Şaban 1311'de Hareket-i Hâric'e ve Cemâziyelâhîr 1318'de İbtidâ-i Dâhil'e terfi ettirilen²¹ yazar, 22 Cemâziyelâher 1319/1902'de Üsküdar İdâdîsi üçüncü ve dördüncü sınıflara Arapça dersi hocalığına²², ikinci defa olarak 1321/1904'te Üsküdar Toptaşı Askeri Rüştîyesi'nde Arapça ve Farsça hocalığı görevlerinde bulundu²³. Şaban 1322'de Mûsıla-i Sahn'a ve Ramazan 1323'te Sahn'a ve Safer 1324/Mart-Nisan 1906 tarihinde İbtidâ-i Altmışlı'ya yükseltilen²⁴ müellif, aynı tarihte Huzûr Dersleri'nde Muhâtap²⁵ tayin edildi²⁶.

Zilkâde 1325'te Hareket-i Altmışlı'ya terfi ettirildikten²⁷ sonra

²⁰ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 493.

²¹ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 494.

²² Bkz. BOA, 576/48/MF/MKT.

²³ Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, 140.

²⁴ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 494.

²⁵ **Huzûr Dersleri**: Başlangıç tarihi Osman Gazi'ye dönemine kadar götürülen ancak Üçüncü Mustafa tarafından 1172/1758 tarihinde resmî bir hüviyet kazandırılan, Ramazan ayının ilk gününden başlamak ve sekiz derste sona ermek üzere belli şartları hâiz âlimler arasında seçilen muhâtapların sualleri eşliğinde, muhâtaplardan seçilen mukarrirler tarafından sarayda belirlenen bir mekânda, padişahın huzurunda öğle ile ikindi arasında bir-iki saat kadar süren tefsîr derslerine verilen addır. Bu derslerin diğer bir ismi ise **Huzûr-i Humâyûn Dersleri** idi. Osmanlı saltanatının sonuna kadar varlığını devam ettiren **Huzûr Dersleri**, 1172/1758 yılında başlamakla beraber, 1200/1785 yılı 28 Nisan Çarşamba gününden itibaren Fatıha süresinden başlanarak ve Kur'ân-ı Kerîm'deki sıra takip edilerek 1341/ 17 Nisan 1923 Salı günü başlayan Ramazan'da gerçekleştirilen derslere kadar Nahl süresinin 31. âyeti kerimesiyle son bulmuştur. On beş kadar muhâtabın suâllerine cevâben takrîr edilen bu derslerde görev alan mukarrirlerden bazıları, icrâ ettikleri derslerinin bir kısmını kitap olarak bastırmışlardır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarîh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 860-865.

²⁶ Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, s. 828. Fikret Sönmez, müellifin, Huzur Dersleri'ndeki Muhâtaplığı sırasında ruusunun Mûsıla-i Süleymaniye olduğunu belirtmektedir. (bkz., <http://www.sadabat.net/?title=makaleler&menuid=3&mk=25> (04.09.09)) Ne var ki bu bilgi, kaynaklarda zikredilenler ile çelişmektedir. Zira, 1324/1906 tarihinde Muhâtab kabul edilen ve 1327/1909-10 tarihinde Mukarrirlikle taltîf edilen Vildân Fâik, belirtilen ruûs derecesine 1328/1911 yılında terfi ettirilmiştir. Ayrıca Cüneyt Sapanca, Prof. Dr. Mevlüt Güngör Bey'in danışmanlığında gerçekleştirdiği *Osmanlılarda Tefsîr Usûlü Çalışmaları* isimli Yüksek Lisans (İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. 2007) tezinde (s. 64) gerek müellifin hayat hikâyesi gerekse aynı şahısla ilgili diğer konularda göze çarpan birçok eksikliğin yanında Debrelî ile ilgili olarak "1324/1906'da Huzûr Dersleri'ne muhâtap, yani dersi müzakere eden kişi olarak tayin edilmiştir. Bu görevinden de 1341 senesinde ayrılmıştır." cümleye yer verdiği görülmektedir. Bu ifâdeden, yazarın 1324-1341 tarihleri arasında Huzûr Dersleri'nde muhâtaplık görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak ne kaynaklarda ne de bunlardan istifâde edilerek gerçekleştirilen çalışmaların hiç birinde böyle bir görev süresine işâret eden kayıt ve ifâde mevcuttur.

²⁷ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 494.

1327/1911'da Huzûr Dersleri'nde Mukarrirler sınıfına yükseltilen yazar, böylelikle pâdişahın huzurunda ders takrîr edenler halkasına katılmış oldu. Ancak 1918'de, Şeyhülislâm Mustafa Hayrî Efendi (ö. 1921)'nin yerine getirilen Musa Kâzım (ö. 1920)'in isteği doğrultusunda tenzil-i rütbe ile yedinci mukarrir yapılmış²⁸ olan müellif, mukarrirlik vazîfesini son huzur derslerinin gerçekleştirildiği 1341/1922 tarihine kadar devâm ettirdi²⁹.

²⁸ Mustafa Özel, *Debreli Vildân Fâ'ik ve el-Mullekât fî usûli't-tefsîr*, s. 226.

Burada bir iki konuya değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Mustafa Özel, adı geçen makalede müellifin takrîr ettiği dört huzûr dersini ihtivâ eden *el-Mevâ'izü'l-hisân* (Dersâadet 1330/1911) isimli eserini tanıtırken, 1327/1910 ve 1328/1910 tarihlerindeki derslerini yedinci ve 1329/1911 ile 1330/1911'deki derslerini ise beşinci mukarrir olarak takrîr ettiğini belirtirken, Ebu'l-ulâ Mardin, âyet, hadîs ve Mesnevî'den konuyla ilgili beyitlerin de yer aldığı Debreli Vildân Fâik'in, seksen sayfalık adı geçen eserini, Mardin'in konuyla alakalı verdiği bilgilerden istifade ederek, mukarrir müellifin derslerinde takrîr ettiği âyetler ile muhatapları arasında cereyân eden mubâhese kısımlarından örnek olarak verdiği bölümde (bkz. *a.g.e.*, s. 443-458), bu derslerden, Ramazan 1327, VII., 1328, VI., 1329 ve 1330 tarihleri ise V. Huzûr Dersi olarak gerçekleştiğini kaydetmektedir.

Bir diğer husus ise, Özel'in, müellifin, *el-Mullekât fî usûli't-tefsîr*'de "Ben Halîfe'nin huzurunda yapılan Huzûr Dersleri'nde on yıldan beri mukarrir idim. Dördüncü mukarrir idim." şeklinde kaydettiğini bildirdiği (bkz., *ag.mlf.*, *Debreli Vildân Fâ'ik ve el-Mullekât fî usûli't-tefsîr*, s. 226) bilgilerin doğruluğu meselesidir. Bu ifâdeler nazar-ı dikkate alınarak, onun, 1327/1909-1337-8/1918-19 tarihleri arasında IV. mukarrir olarak görev yaptığı ve Musâ Kâzım'ın görevden ayrılış tarihi olan 08.10.1918 (bkz., Altunso, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara 1972, s. 236) ile *Cerîde-i İlmîyye*'deki, Ramazan 1336'da VII. Dersi takrîr ettiği bilgileri esas alındığında ise, en geç Şaban 1336/Mayıs-Haziran 1918'de yazarın derecesinin değiştirildiği anlaşılabılır. Ancak bu tespit, konuyla ilgili kaydedilen diğer bilgiler ile mukâyese edildiğinde ise tutarlı olmadığı görülmektedir. Çünkü, yukarıda tarihi sıraya göre takrîr ettiği derslerle ilgili malûmat incelendiğinde, müellifin, en erken Şaban 1327/Ağustos-Eylül 1909 tarihinde VII. mukarrir olarak tayin edildiği, bu tarihten itibaren derecesinde devamlı yükselerek 1328'de VI. 1329/1911-1333/1914-15 arasında V. ve 1335/1916-17 tarihinde ise IV. mukarrir olarak ders verdiği anlaşılmaktadır. Yazarın, söz konusu eserde her iki şeyhülislâm hakkında kullandığı ifâdeler tetkik edildiğinde ve kendisinin II. Meşrûtiyetin ilanından sonra üstlendiği görevi Mustafa Hayrî Efendi'nin hayat serüveni ile karşılaştırıldığında, onun, şeyhülislam ile en azından fikrî ve siyâsî bakımdan bir sorunu olmadığını, bunun yanında birinci defa şeyhülislâmlık görevini yürüttüğü 12.07.1910–29.09.1911 tarihlerinde, VII. mukarrir olarak atadığı müellifi, IV. mukarrirliğe kadar terfî etmiş iken, aynı görevi dördüncü defa üstlendiği 04.02.1917–08.01.1918'de, ilk derecesine tenzil-i rutbe ile ataması, Musa Kâzım ile yazarın aralarının hiç te iyi olmadığı anlaşılmaktadır. (Musa Kâzım'ın görev tarihleri hakkında bkz., Altunso, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s. 234-236) zira müellifin, Musa Kâzım hakkındaki değerlendirmeleri ve son söz konusu şeyhülislâmın görevde olmadığı tarihteki Huzûr Dersi'ni III. mukarrir olarak takrîr etmesi, aralarındaki husûmetin varlığını teyid etmektedir.

²⁹ Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, 140.

Ebu'l-ulâ Mardin'in verdiği bilgiler³⁰ ile *Ceride-i ilmiyye*'den tespît ettiklerimize göre müellif, mukarrirlik görevi esnâsında sırasıyla, 1327/1910'da VII.³¹, 1328/1911'de VI.³², 1329/1911-12³³, 1330/1911-12³⁴, 1331/1913³⁵, 1332/1914³⁶, 1333/1915'de V.³⁷, 1334/1916'da IV.³⁸, 1335/1917'de IV.³⁹, 1336/1918⁴⁰, 1337/1918-19⁴¹, 1338/1919-20⁴², 1339/1920-21⁴³ ve 1340/1921-22'de⁴⁴ VII. ve son 1341/1922'de III⁴⁵. dersleri takrîr etmiştir.

12 Rebûlevvel⁴⁶ 1328/1911'de Mûsıla-ı Süleymaniye rutbesiyle Hoca Hayreddin Medresesi'ne tayin edilen⁴⁷ Vildân Fâik, aynı tarihte Üsküdar'da

³⁰ Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, 443-458.

³¹ Muhatapları için bkz. *Huzûr Dersleri*, İstanbul 1951, I, 553-554, II-III, 458.

³² Muhatapları için bkz. *Huzûr Dersleri*, I, 556-557, II-III, 453.

³³ Muhatapları için bkz. *Huzûr Dersleri*, I, 559-560, II-III, 449.

³⁴ Muhatapları için bkz. *Huzûr Dersleri*, I, 563, II-III, 445.

³⁵ Muhâtapları için bkz. *Huzûr Dersleri*, I, 567.

³⁶ Muhâtapları için bkz. *Ceride-i ilmiyye*, Ramazan 1332, sayı: 3, sayfa 141; krş., *Huzûr Dersleri*, I, 570.

³⁷ Muhâtapları için bkz. *Ceride-i ilmiyye*, Şaban 1333, sayı: 14, sayfa: 87; krş., *Huzûr Dersleri*, I, 574.

³⁸ Muhatapları için bkz. *Huzûr Dersleri*, I, 577-578.

³⁹ Muhâtapları için bkz. *C.İ.*, Şevvâl, 1335, sayı: 32, sayfa: 913.

⁴⁰ Muhâtapları için bkz. *C.İ.*, Şevvâl 1336, sayı: 36, yıl: 4, sayfa: 1994; krş., *Huzûr Dersleri*, I, 586.

⁴¹ Muhatapları için bkz. *Huzûr Dersleri*, I, 589.

⁴² Muhâtapları için bkz. *Ceride-i ilmiyye*, Ramazan 1338, sayı: 61, yıl: 5, sayfa: 1994; krş., *Huzûr Dersleri*, I, 593.

⁴³ Muhâtapları için bkz. *C.İ.*, Zilhicce 1339, sayı: 68, yıl: 6, sayfa: 2188; krş., *Huzûr Dersleri*, I, 597-598

⁴⁴ Muhâtapları için bkz. *Ceride-i ilmiyye*, Zilkâde 1340, sayı: 76-77, yıl: 7, sayfa 2536; krş., *Huzûr Dersleri*, I, 601.

⁴⁵ Muhatapları için bkz., *Huzûr Dersleri*, I, 604.

⁴⁶ Albayrak, ayın adını, Rebûlâhîr olarak vermektedir. A.g.mlf., , *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 494.

⁴⁷ *İlmiyye Salnâmesi*, s. 105. Ebu'l-ulâ Mardin, Vildân Fâik'in bu göreve "rûûsu gittikçe yükseltilerek" (a.g.e., s. 828) getirildiğini belirtmektedir. Ancak Osmanlı medrese sistemi incelendiğinde böyle bir atama, rütbe bakımından terfi değil, bir tenzîl olmalıdır. Çünkü yazarın 1328'de getirildiği belirtilen Mûsıla-i Süleymaniye ve isminden de anlaşılacağı gibi **Süleymaniye'ye ulaştırılan** bir eğitim kadrosu olup Süleymaniye'den önce gelmektedir. Ayrıca 1335'te de tayin edildiği Hâmise-i Süleymâniye Medresesi kadrosu da yine bir tenzîl-i rütbedir. Çünkü bu kadro da ana metinde belirtildiği gibi Mûsıla-i Süleymaniye ile Süleymaniye arasında yer almaktadır. Konu hakkında bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 58; Pakalın, *Osmanlı Tarîh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 15.

Mihrimâh Medresesi'nde yeni usûlle tadrîs edilen derslere, Ders Vekâleti'nin emriyle nezâret görevini de yürütmüştür⁴⁸.

Haziran 1327⁴⁹/1911'de Vâlide Sultan Dershanesi müdürlüğüne getirilen ve bu görevde Eylül 1332/1914 tarihine kadar kalan yazar, yürütmekte olduğu Mukarrirlik görevi münâsebetiyle aynı tarihte, 4 Osmanî ve Mecîdî nişanları ile de taltîf edilmiştir⁵⁰.

1335/1919'da, XVIII. yüzyılın başlarında ihdâs edilen ve Mûsıla-ı Süleymaniye ile Süleymaniye dereceleri arasındaki eğitim kadrosunu teşkil eden Hâmise-i Süleymaniye Medresesi müderrisliğine⁵¹, 15 Ağustos 1335/1919'da, Süleymaniye Medresesi Hadis Müderrisliğine tayin edilen ve 22 Mayıs 1337/1921'de ayrılan⁵² Vildân Fâik, II. Meşrûtiyet'in ilanından sonra, meşrûtiyeti güçlendirmek amacıyla Arnavutluk İttihâd Kulübü ve Cemiyet-i İttihâdiyye'nin kararı ve Bâb-i Âli'nin muvâfakatiyle, iki ay kadar, Manastır, İşkodra ve Selanik vilayetlerine gönderilen Hey'et-i Nasîha'nın başkanlık görevini sürdürdü⁵³.

12 Ağustos 1334 /12 Ağustos 1918'de kurulan **Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye**'nin **Kısm-ı 'Âli** bölümünde Üsküdar mucîz dersiâmı olarak Tefsîr dersi muallimliği görevinde bulunan⁵⁴ Vildân Fâik, aynı zamanda Şeyhülislâm Hayrî Efendi'nin ricası üzerine **Medresetü'l-Mutehassısîn**⁵⁵ Kısm-ı 'Âli Bölümü'nün Tefsîr ve Hadîs şubesinde Tefsîr Usûlü dersi de okutmuş⁵⁶, ancak siyasî düşünce yönünden aralarında fikir ayrılığı olduğu tahmin edilen Musa Kâzım'ın 04.02.1917'da Şeyhülislâm olmasıyla bu görevinden alınmıştır. Bir müddet boş kaldıktan sonra dönemin Evkâf bakanının emriyle **Medresetü'l-**

⁴⁸ Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, 828.

⁴⁹ Rûmî olan bu tarih, hicrî Cemâziyelâhir/Recep 1329'a tekâbul etmektedir.

⁵⁰ *İlmîyye Salnâmesi*, s. 168.

⁵¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîyye Teşkilâtı*, s. 58; Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, 828.

⁵² Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 493. Ebu'l-ulâ Mardin, müellifin, Süleymaniye Medresesi'nde Hadîs dersi hocalığı görevine 1326/1910'de tayin edildiğini belirtmektedir. Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, 828.

⁵³ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 494.

⁵⁴ *Cİ*, 20 Zilkâde 1332, sayı: V'e ek, sayfa: 258; *İlmîyye Salnâmesi*, s. 105.

⁵⁵ Medresede okuyanlar arasından uzman yetiştirmek amacıyla kurulan ve 1-Tefsîr ve Hadîs şubesi, 2-Kelâm 3-Tasavvuf ve Felsefe şubelerinden oluşan eğitim kurumunun adıdır. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 440-441.

⁵⁶ *Cerîde-i İlmîyye*, II, sayı 15, Ramazan 1333, s. 143, krş., *İlmîyye Salnâmesi*, s. 175.

vâizîn'de⁵⁷ Tefsîr hocalığına tayin edilmiş, fakat yine Musa Kâzım'ın emriyle bu görevinden de uzaklaştırılmıştır⁵⁸. Müellifin, bir ara Üsküdar'daki Liva Merkezi Meclisi İdâresi'nde fahrî âzâlık görevini de yürüttüğü de belirtilmektedir⁵⁹.

D- Vefâtı

Vildân Fâik, Üsküdar'daki Hâce Hansa Hatûn Mahallesi, Selvîlik Caddesi No: 5'teki evinde 4 Temmuz 1343⁶⁰/1927'te vefat etmiştir⁶¹.

Ebu'l-ulâ Mardin, Debreli Vildân Fâik'in defnedildiği yer konusunda farklı bilgiler vermektedir. Mardin, *Huzûr Dersleri* kitabının 141. sayfasında, Vildân Fâik'in, vasiyeti üzerine, Selimiye'deki Çiçekçi Tramvay Durağı civarında Selimiye Dergâh-ı Şerifi karşısında yer alan hazireye defnedildiğini⁶² belirtirken aynı eserin 828. sayfasında ise Karacaahmet'teki Behçeti Konevî Tekkesi kapısı karşısındaki mezarlık yolu ile Turşucuzâde Ahmed Muhtâr Efendi (ö. 1875/1292)'nin kabrı arasında medfûn olduğunu belirtmektedir.

II- Eserleri

1299/1881-1341/1922 tarihleri arasında, Huzûr Dersleri'ndeki Mukarrir'liği de dâhil, dönemin farklı eğitim kurumlarında, başta Farsça ve Arapça muallimliğinin yanında Tefsîr Usûlü, Tefsîr ve Hadîs hocalığı yapmış olan Debreli Vildân Fâik, irili ufaklı birçok eser kaleme almış ve bunlardan bazılarını hocalığı sırasında ders kitabı olarak okutmuştur.

⁵⁷ Vâiz yetiştirmek üzere 6 Şubat 1329/19 Şubat 1914 tarihinde kurulan eğitim kurumunun adıdır. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 441.

⁵⁸ Mustafa Özel, *Debreli Vildân Fâ'ik ve el-Multekât fî usûli't-tefsîr*, s. 226.

⁵⁹ Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, 828.

⁶⁰ Hicrî yılın Temmuz ve diğer ayları olmadığından bu tarih, Rûmî bir tarihtir. 1333 tarihinden itibaren Milâdî takvîm ile Rûmî takvîm adarındaki gün ve ay farklılıkları kaldırılmış olup, Rûmî tarihe sadece 584 sayısı eklenerek Milâdî karşılığı bulunabilmektedir. Bu kurala göre söz konusu tarihin karşılığı 4 Temmuz 1927 olmalıdır. Bunun yanında Mustafa Özel, müellifin vefât târihlerinden, Mardin'in başka bir yerde verdiğiyle aynı olduğunu ifade ettiği 4 Temmuz 1343/1924 (ancak bu tarih, 1927 olmalıdır) tarihini tercih ettiğini belirtmektedir. (Bkz., a.g.mlf., Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler-I, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV, Kış-Bahar 2002 İzmir, s. 69.) Ancak şâhidesindeki bu tarih, müellifin vefât târihine değil, şâhidenin yapılış veya dikiliş tarihine işaret diyor olmalıdır.

⁶¹ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 494.

⁶² Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, 140.

Bir kısmı hâlen yazma olan eserlerini, konuları bakımından şöylece tasnîf etmek mümkündür:

A- Arap Dili ve Belağatı ile İlgili Olanlar

- 1- **Teshîlu'n-Nahv**, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, No: 1631. (vr. 9). Ayrıntılı tanıtımı yapılacaktır.
- 2- **Nahviyye-Malatıyye-Dînâriyye Makâmelerinin Şerh ve Tercümesi**, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, No: 1393.
- 3- **Kasîde-i Münferice Şerhi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 107. (vr. 28).
- 4- **Terşîhu'l-kalem fi Lâmiyyeti'l-'acem**, Dersaadet: Matbaa-i Âmire 1308/1891. (132 sayfa).
- 5- **Teshîlü's-Sarf**, İstanbul: Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne Matbaası 1317/1899. (152+4 sayfa).

B- Tefsir ile İlgili Olanlar

- 6- **el-Mevâ'izu'l-hisân fîmâ kurrîre beyne yedeyi's-Sultân**, Matbaa-i hayriyye 1330.

Başında, “*İşbu te'lîf, huşûr-i Humâyûn ders-i şerîfi mukarrirlerinden, meşâbîr-i fuşâlâdan Debreli Vildân Fâik Efendi hazretlerinin bâme-i nibrânelerinden dökülen katarât-i ulviyye-i kelimat-i kudsîyyedir. Ramazan-i şerîflerde huşûr-i Humâyûn'da takrîrât-i belâğânelerîyle tefsîr eylediği âyât-i celîleyi ve beyne'l-ulemâi'l-muhatabîn cereyân eden gavâmiş mebâhisi muhtevî, durûs-i erbaayı câmi' bir kitâb-i mustetâb, misli nâyâb-ı şâyân-ı mutalaa bir eser-i nefîsdir.*” ibârelerinin yazılı olduğu 6+80 sayfalık bir eserdir.

- 7- **Âyet Tefsiri**, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 65. (vr. 15).
- 8- **Tefsîru Sûret-i Kâf**, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, No: 129.
- 9- **el-Multekât fi usûli'tefsîr**, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, No: 126⁶³.

⁶³ Cüneyt Sapanca, adı geçen çalışmasının 65. sayfasında Debreli'nin bu eserinin 34 varak, 72

10- **Tevzîhu'l-mübhemât fi-mâ verede fi'l-Kur'âni'l-Kerîm mine'l-kelimât**, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayî Efendi, No: 123.

C- Fıkıh ile İlgili Olanlar

- 11- **el-Kavlu's-sâbit fi kazâi'l-favâit**, Matbaa-i Osmaniye 1310/1892. (46 sayfa)
- 12- **Esrâr-ı savm**, İstanbul: Ahter Matbaası 1315/1897, 1898⁶⁴. (40 sayfa).

D- İslâm Tarihi ve Siyer ile İlgili Olanlar

- 13- **Risâle fi şerhi Hilyeti'n-nebeviyye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 35. (vr. 8)
- 14- **Tercemetu Şerhi'l-Kasîdeti'l-hâziye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 106. (vr. 112).

TESHÎLU'N-NAHV'İN TAHLİLİ

A- Adı, Telif Sebebi ve Tarihi

Eserin dış ve iç kapağındaki kayıtlara göre *Teshîlu'n-nahv* adını taşıyan bu çalışma, yine eserin dış kapağındaki “Meşrûtiyetten önce” ifâdesine göre II. Meşrûtiyet (1908) öncesi 1298/1880 veya 1321/1904 tarihlerinden birinde Üsküdar'daki Askerî Rüştiye'de Vildân Fâik'in okuttuğu Arapça gramer ders notlarının öğrenci(ler) tarafından temize çekilmiş hâlinde oluşmaktadır.

Klâsik kitapların ekserîsinin mukaddimelerinde görülen ve yazılması elzem telakki edilen besmele, hamdele ve salvele gibi unsurların yer almaması itibarıyla bu eser, yine muhtasar nahiv kitaplarından olan ve Osmanlı medreselerinde asırlarca okutulan İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sine bu yönüyle benzerlik göstermektedir.

sayfa olduğunu belirtmektedir. Ancak 34 varaklık bir eserin 68 sayfaya tekâbul etmesi mümkün olmadığından eserin baş veya son kısımlarında ana metne dâhil olmayan varaklar mevcut olup, bunun 2+34, 34+2 veya 1+34+1 şeklinde olması gerekmektedir.

⁶⁴ Basım verilen izin belgesi için bkz., BOA, 379/46/MF/MKT. Belgenin özetine <http://www.devletarsivileri.gov> adresinden ulaşılabilir.

B- Muhtevâsı, Önemi, Kaynakları ve Müellifin Metodu

Teshîlu'n-nahv''de ele alınan konular, yine Osmanlı medreselerinde uzun müddet ders kitabı olarak okutulan Birgivi'nin *el-'Avâmilü'l-cedîde*'si ile *İzâharü'l-esrâr*'ının genel anlamda bir tercümesi olması nedeniyle bu iki eserdeki gibi âmil, mamûl ve irâb tasnîfine göre ele alınmıştır. Muhtevâsını bu üçlü tasnîfe göre değil de ders sırasını takip ederek vermeyi uygun bulduğumuz eserin konuları şöyledir:

Birinci Derste, nahv ilminin tarifi, konusu ve faydası konuları üzerinde durulmakta, ardından hareke, hareke işâretleri, türleri, mu'rab ve mebnî tanımları verilmektedir.

İkinci Derste, önce âmilin tanımı ve kısımları verilmekte, ardından lafzî âmillerden cer harfleri satır aralarında anlamlarına işâret edilerek sıralanmakta ve müteallaklarına göre zarfların türleri üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü Derste, lafzî âmillerden ismini nasb haberini ref eden *inne* [إن] ve benzerleri mücmel olarak verildikten sonra bu âmillerin her biri özet bilgiler eşliğinde anlatılmaktadır.

Dördüncü Derste, bir önceki konunun kapsamından olan *keenne* [كان] ile devam edilmektedir.

Beşinci Derste, lafzî âmillerin üçüncü kısmını teşkil eden ve *leyse* [ليس] gibi ismini ref haberini nasb eden *mâ* [ما] ve *lâ* [لا] ile bunlardan ikincisinin hangi şartlar çerçevesinde amel ettiği konusuyla ilgili bilgiler verilmektedir.

Altıncı Derste, yine lafzî âmillerden fiili muzâriyi nasb edenler üzerinde durulmaktadır.

Yedinci Derste, lafzî âmillerin diğer bir kısmını teşkil eden fiili muzâriyi cezm edenler sayıldıktan sonra *lem* [لم] *lemmâ* [لما] *lâmu'l-emr* [لِ] ve *lâu'n-nebiy* [لا] hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Sekizinci Dersin içeriğini, bir önceki derste belirtilen âmillerden iki fiili cezm eden *in* [إن], *mehmâ* [مهما], *mâ* [ما], *men* [من], *eyne* [أين], *metâ* [متى], *ennâ* [أنى] ve *eyyu* [أي] oluşturmaktadır.

Dokuzuncu Derste, önceki konunun kapsamından olan *haysumâ* [حيثما], *izmâ* [إذا] ve *izâmâ* [إذاما] anlatıldıktan sonra, bu cezm harflerinden hangilerinin iki fiil cezm ettiği, meczûm fiillerde irâbın ne şekilde tezâhür ettiği konuları anlatılarak lafzî âmil bahsi nihâyete erdirilmektedir.

Onuncu Derste, âmil-i kıyâsî konusunda bilgi verilmekte, ardından bu sınıfa dâhil olanlardan fiille ilgili malumat sunulmaktadır.

Onbirinci Derste, kıyâsî âmillerden ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl ve masdarın amel etme şartları anlatılmaktadır.

Onikinci Derste, âmil-i kıyâsî konusuna devam edilmekte ve bu âmillerden cer harflerinin yanında izâfetle mecrur olanlar da anlatıldıktan sonra izâfetin lafzî ve manevî türleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca izâfet-i maneviyyenin, *lâm* [ل], *min* [من] ve *fi* [في] cer harflerine göre aldığı isimler konusunda da bilgi verilmektedir. Aynı ders kapsamında değinilen diğer bir konu ise, yine aynı âmillerden ism-i mübhem-i tâmdir.

Onüçüncü Derste, kıyasî âmillerden mâna-yı fiil ile bunun, esmâ-i efâl, zarf-i müstekarr ve ism-i mensûb türlerine değinilmektedir.

Ondördüncü Derste, âmillerden, mübtedâ ve haber ile nevâsıbdan ve cevâzımdan hâlî olan fiil-i muzâriyi ref eden manevî âmiller anlatılarak âmiller bahsi tamamlanmaktadır.

Onbeşinci Dersten itibâren mamûl konusuna geçilmekte ve giriş mâhiyetindeki bölümde Arap dilinde, görüş farklılıklarıyla birlikte, hiçbir zaman mamûl olmayanlar ile aslında mamûl olmamalarına rağmen buldukları mahalden kaynaklanan mecbûriyet sebebiyle mamûl olanlar ile dâima mamûl olanlar hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Dersin devamında, yukarıdaki taksîmâta göre lafızların, **mamûlun bi'l-asâle** veya **mamûlun bi't-tebeiiye** şeklinde sınıflandırıldığına değinilmekte, ardından bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi verildikten sonra merfû mamûller maddeler hâlinde sayılmaktadır.

Onaltıncı Derste, mamûl-i merfûlardan fâil, nâib-i fâil, mübteda, haber, nâkıs fiillerin ismi, inne ve benzerlerinin haberi, cinsten hükmü nefy eden *lâ* [لا]'nın haberi, *leyse* [ليس]'ye müşâbih olan *lâ* [لا]'nın ismi ile bunun amel etme şartları ve muzâri gibi konular işlenirken,

Onyedinci Derste, mamûl-i mansûblardan mefûlü mutlak ve türleri, mefûlü bih ve çeşitleri;

Onsekizinci Derste, mefûlü fih ve mefûlü leh;

Ondokuzuncu Derste, mefûlü maah, hâl ile çeşitleri ve temyîz;

Yirminci Derste, müstesnâ ve çeşitleri, nâkıs fiillerin haberi, *inne* ve benzerlerinin ismi, cinsten hükmü nefy eden *lâ*'nın ismi, *leyse* [ليس]'ye müşâbih olan *mâ* [ما] ile *lâ* [لا]'nın haberi ve başında nevâsıptan biri bulunan fiili muzâri;

Yirmi birinci Derste, mamûl türlerinden harf-i cer ve izâfetle mecrûr olanlar ile mamûl-i meczûmlar;

Yirmi ikinci Derste, mamûl bi't-tebeyye, çeşitleri, bunlardan sıfat ile türleri ve,

Yirmi üçüncü Derste, bir önceki konunun kısımlarından olan atf, te'kid ve türleri, bedel ve türleri, atf-ı beyân ve çeşitleri ele alınarak mamûl bahsi tamamlanmaktadır.

Yirmi dördüncü Derste, Birgivi'nin *Avâmil* ve *İzhâr* isimli eserlerinde uyguladığı taksimatın üçüncü kısmını teşkil eden irâbın tanımı, türleri, hareke çeşitleri, harf çeşitleri, hazfın türleri, mu'rab ve çeşitleri;

Yirmi beşinci Derste, irâb konusuna, irâba konu olan kelimeleri mu'rablik açısından değerlendirilerek devâm edilmekte ve bunları, hareke maa'l-hazf ile hurûf maa'l-hazf şeklinde iki kısma ayırmakta ve,

Yirmi altıncı Derste, her hangi bir illete bağlı olarak bir kelimedeki hareketin görünüp görünmemesine göre irâbın lafzî, takdîrî ve mahallî olanların tanımları hakkında bilgiler verilmektedir.

Derslere göre muhtevâsını vermeye çalıştığımız bu eserde, II. V. VI. IX. X. XIII. XIV. XV. XVI. XVII. XX. XXI. XXIII. ve XXV. derslerden sonra, iki tatbikat (alıştırmalar) arasında işlenen konularla ilgili Arapça örnek cümlelerin ard arda sıralandığı pasajlar mevcuttur. Bu pasajlarda verilen örnek alıştırmaların bir kısmı, derslerde değinilen konularla ilgili olup bir kısmı ise aynı ders için geçerli olan fakat yazılı olarak değinilmeyen ya bir kuralla ya da anlam farklılığıyla alâkalıdır. Bu tür bir uygulamayla, konuların ele alınışında takip edilen gramer kitaplarından daha fazla örneğin risâlede yer alması sağlanmıştır. Ancak burada verilen örneklerin hangi durumlara delâlet ettiğini tek tek belirtmek bir makâlenin hacmini aşacağı düşünülerek, örnek olması bakımından, *harece* [خرج] fiili *min* [من] ve *'an* [عن] harfleriyle kullanıldığında ortaya çıkan anlam farklılığına müellifin, *خَرَجْتُ عَنْهُ إِلَيْهِ* ve *خَرَجْتُ مِنْهُ إِلَيْهِ* misâlleriyle işâret ettiğini ve bunlarla *خرجت من البلد*: “(Geri dönmek üzere) Şehirden çıktım” ve *خرجت عن البلد*: “(Geri dönme niyetiyle) Şehirden çıktım”⁶⁵ örneklerindeki mânaları kastettiğini söylemekle yetinelim.

Teshîlu'n-nahv, gerek içerik gerekse örnekler açısından incelendiğinde, müellifin, el-Birgivi'nin el-*Avâmilü'l-cedîde*'si ile *İzhârü'l-esrâr*'i, İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si ve Mustafa b. İbrahim'in *Tuhfetu'l-'Avâmil*'inden istifade ettiği görülmektedir. Mesela, Deberli'nin “*Maneviyyede muzâf bulunacak cüz-i evvel kendi*

⁶⁵ Mustafa b. İbrahim, *Tuhfetu'l-'Avâmil*, [Birlikte: Hüseyin b. Ahmed Zeynizâde, *Mu'ribu'l-'Avâmil*], İstanbul 1262, s. 26.

*mamûlüne yani, fâiline yabut mefûlüne muzâf olur esmâ-i sıfattan olmamalıdır.*⁶⁶ şeklindeki ifâdesi, bazı ilâvelerle İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'deki *والمعنوي: أن يكون* [المضاف غير صفة مضافة إلى معمولها]⁶⁷ cümlesinin çevirisi olduğu gibi irâb konusunda verdiği bilgiler⁶⁸ de *Avâmil*'dekiler ile büyük oranda örtüşmektedir⁶⁹.

Bunun yanında eserdeki örneklerin ekserisi, dipnotlarda işaret edildiği gibi, mezkûr kaynaklardan derlenmiştir.

Bütün bunların yanında eserde, değinilen bazı konulara dâir örneklerin verilmediği de tespit edilmiştir. Mesela cer harflerinden *rubbe* [رب]⁷⁰, cezmi edatlarından *metâ* [متى]⁷¹ ile *eyyu* [أي]⁷² ve takdîrî irâbla⁷³ ilgili örneklerle eserde yer verilmediği görülmüştür.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden yola çıkarak *Teshîlu'n-nahv*'in temel kaynaklarının bir kısmının el-Birgivi'nin el-*Avâmilu'l-cedîde*'si, İbnu'l-Hâcib'in *İzâharu'l-esrâr*'ı ile *el-Kâfiye*'si'nin yanında İbrahim b. Mustafa'nın *Tuhfetu'l-avâmil*'den ibâret olduğu söylenebilir.

Farklı cihetlerden anlatmaya çalıştığımız ve nahvin temel konuları hakkında özlü bilgi veren *Teshîlu'n-nahv*'de, yukarıda adlarını zikrettiğimiz klasik nahiv kitaplarında geçen lâzım-müteaddî, münâdâ, müzekker-müennes, gayr-ı münсарif, ihtisâs, terhîmu'l-münâda, müstegâs, tahzîr, sayılar, kinâyeler ve temyîzleri gibi pek çok konuya hiç temâs edilmediğini belirtmekte fayda vardır.

C- Nüshaları

Araştırmalarımız neticesinde sadece bir nüshasını tespit edebildiğimiz *Teshîlu'n-nahv*, Hacı Selîm Ağa Kütüphanesi, Hüdâyi Bölümü, 1631 numarada kayıtlı tek nüshadır. Eser, günümüzdeki kareli defteri çağrıştıran ancak dikdörtgenli bir yapıya sahip olan karton kapaklı bir deftere, tamamında siyah mürekkep kullanılarak rîk'a yazıyla kaleme alınmıştır.

⁶⁶ Bkz. Makalenin II. Bölüm'ü, XII. Ders.

⁶⁷ Bkz. *A.g.e.*, s. 38-39.

⁶⁸ Bkz. XXIV. ders vd.

⁶⁹ Birgivi, *Avâmil*, s. 189-192.

⁷⁰ Birgivi'nin *Avâmil*'inde bununla ilgili olarak *رَبٌّ تَالِ يَلْعَنُهُ الْقُرْآنُ* örneği verilmektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 180.

⁷¹ *Avâmil*'de konuyla ilgili olarak *مَتَى تَحْسُدُ تَهْلِكُ* örneği verilmektedir. Bkz. *A.g.e.*, s. 183.

⁷² Edatla ilgili olarak zikredilen *أَيُّ عَالِمٍ يَتَكَبَّرُ يُبْغِضُهُ اللَّهُ تَعَالَى* için bkz., Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

⁷³ Bu konuyla ilgili şu örnek zikredilebilir: *أَنَا الْعَاصِي*.

Muhtelif yapraklarının kenarlarında, kullanımdan kaynaklandığı tahmin edilen kıvrılma ve yıpranma görülmektedir. Bu durum, kesin olmamakla birlikte, eserin, müellifi tarafından uzun bir müddet ders kitabı olarak kullanıldığı ihtimâlini akla getirmektedir.

Eser, 9+1 varak olup, kapağın sağ üst kısmında “*Selimağa, Hüdayi Efendi 1631*” ibâresinin yazılı olduğu dâirevî bir etiket yapıştırılmıştır. Kapağın orta yerinde Arapça olarak eserin adı ve onun hemen altında Osmanlı Türkçesiyle “*Meşrutiyetten evvel mekâtib-i Rüşdiyye-i ‘Askeriyye’de tadrîs olunmak üzere te’lif ve talebe tarafından tebyîz edilmiştir.*” notu yer almaktadır.

Zahriye kısmında, yine Arapça olarak eserin adı, alt kısımda kurşun kalemle eserin ölçüleri, ki buna göre eser, 213x265 (178x210)^{mm}’dir, Arap rakamlarıyla 1631 demirbaş numarası yazılı ve sayfanın sonunda da Osmanlı Türkçesiyle “*Kütüpbâne-i Hazret-i Pîr Hüdayi 1321*” ibâresinden müteşekkil oval mühür basılıdır. Aynı mühüre, 5^a sayfasının sonunda ve 9^b sayfasında ise metnin sonunda da rastlamaktayız.

1^b sayfasında I. ve II. dersler anlatılan ve her sayfasında 16-27 arasında satır yer alan ve ya müellif tarafından cepte taşımak amacıyla ya da başkaları tarafından bilinmeyen bir sebeple ikiye katlandığı anlaşılan eserde, yukarıda işâret edilen yıpranma ve aşınmanın hâricinde herhangi bir fizikî noksanlık göze çarpmamaktadır.

D- Metnin Tesîsinde Takip Edilen Metod

Risâlenin tahkîkinde metnin orijinalitesinin korunmasına önem verilmiştir. Bu nedenle eserin dilinde sadeleştirme yapılmayarak nüshada tespit edilen hatalara dipnotlarda işâret edilip doğruları köşeli parantez arasında metinde verilmiştir.

Varak numaralarının verilmesinde sayfanın esas alınarak herhangi bir parantez işâreti kullanmadan metin içinde gösterilmiştir.

Metinde şâhid olarak kullanılan âyet ve şüirlerin kaynaklardaki yerlerine dipnotlarda işâret edilmiştir.

“Tatbikat” başlığı altında verilen örneklerin tamamı harekelenmiş ve bunlardan tespit edilebilenlerin kaynaklardaki yerlerine dipnotlarda işâret edilmiştir. Ancak örneklerden herbirinin hangi konuyla ilgili olduğu hususlarına, makâlenin hacmını zorlayacağı ve başka bir çalışmanın konusu yapılmasının daha uygun olacağı düşüncesiyle, değinilmemiştir.

TESHÎLU'N-NAHV

(Tahkikli Metin)

I. Ders:

İlm-i Nahv'in tarifi: İbare-i Arabiyede vâki kelimelere ârız olan irâb ve bina gibi ahvalden ve kelâmın nasıl teşkil edeceğinden bahseden bir fendir.

İlm-i Nahv'in mevzûu: Kelime ve kelâmdır.

İlm-i Nahv'in fâidesi: Arapça ibareyi doğru okumak ve anlamaktır.

Kelimelerin âhirinde bulunacak hareke fetha, kesre, zamme olduğu gibi bazen *vav* [و], *yâ* [ي], *elif* [ا] *nun* [ن] olur. Ve bazen dahi, hazfû'l-hareke, hazfû'l-âhir, hazfû'n-nûn olur. Bunların mecmûu ondur. Bir ismin veya bir fiilin âhirinde bunlardan biri gelir diğeri gider surette değişir durursa bu nevi harekeye **hareke-i irâbiyye** ve o kelimeye **mu'rab** denir. Değişmeyecek harekeye **hareke-i binâiyye** ve o kelimeye **mebnî** denilir.

Hareke-i irâbiyye; ref, nasb, cer, cezm. **Hareke-i binâiyye;** fetha, zamme, kesre, sükûn tabîri istlâhât-i nahviyyedendir. Bir kelimenin âhirindeki hareke binefsihî olmayıp belki onu zâhiren iktizâ edecek ve mu'rebin mâkablinde bulunacak lafız âmil olursa kelimeye **mamûl** ve harekesine **irâb** denilir. Âmil tarafından gelen harekeyi kabûl eden kelimeye **mu'reb**, kabûl etmeyen kelimeye **mebnî** denilir. İşte bu cihetle ilm-i nahvi öğrenmek için evvela âmil, mamûl, irâbı bilmek elzemdir.

II. Ders: Âmil Bahsi

Dâhil olduğu mu'rebin âhirinde harekeyi icâb edecek âmil lafzî ve manevî nâmlarıyla ikiye ayrıldığı gibi, **lafzî** dahî **semaî**, **kıyâsî** nâmlarıyla ikiye ayrılmıştır. Manevî ileride geledursun. Kısım-ı evvel ki, lisân ile telaffuz olunan kelimededen ibâret ve ameli ehl-i lisândan işitildiği vecihle olan **âmil-i lafzî-i semaî** beş nevidir. Nev-i evvel, yirmi harftür ki bunlar, dâhil oldukları bir ismin âhirini cer ettiklerinden **hurûf-i cer** ve **hurûf-i izâfet** tesmiye edilir. Bir de kendilerine **âmil-i câr** ve medhullerine **mecrûr** denilir. O harfler şunlardır⁷⁴:

⁷⁴ Nüshada harflerin en çok kullanıldığı mânalar, satır altlarına yazılmış olan manalar, dipnotlarda gösterilmiştir.

Bâ [ب]75, *min* [من]76, *ilâ* [إلى]77, *'an* [عن]78, *'alâ* [على]79, *lâm* [ل]80, *ff* [في]81, *kâf* [ك]82, *battâ* [حتى]83, *rubbe* [رُبَّ]84, *vav* [و]85, *tâ* [ت]86, *hâşâ* [حاشا]87, *muş* [مُذَّ]88, *munşu* [مُنْذُ]89, *halâ* [حَلَا]90, *'adâ* [عَدَا]91, *levlâ* [لَوْلَا]92, *key* [كَيْ]93, *le'alle* [لَعَلَّ]94.

Bunların her biri, kendilerine mahsûs birer mâna ifâde eder ki, zîrlerine tahrîr olundu. Türkçemizde bunların mukâbiline **edevât** tabîr olunur. 1/B

Câr ile mecrûr dâima mâkablînde bir fiile veya bir şîbh-i fiile veya manâyı fiile münasib bir taalluku bulunacaktır ki, hakîkatte bu câr ile mecrûr, o fiilin veya diğerlerinin mefûlü olurlar. Buna göre, her zaman harf-ı cerler bir fiilin veya diğerlerinin mutaallakına/taallukuna muhtaçtırlar. Ve o fiil veya diğerleri harf-ı cerlerin mutaallakına/taallukuna muhtâcun ileyhtirler. Mutaallak bazı kere mezkûr ve bazı kere mahzûf olur. Mezkûr olur ise **zarf-ı lağv**; mahzûf fiil-i 'âm olur ise **zarf-ı müstekar** tâbir olunur. Bir mâna ifâde etmeyip tahsîn-i lafz için gelen zâid addolunur. Bazı harf-i cerler vardır ki, bunlar, mutaallak-ı mezkûre muhtaç olmadıkları gibi, *rubbe* [رُبَّ], *hâşâ* [حاشا], *helâ* [حَلَا], *'adâ* [عَدَا], *levlâ* [لَوْلَا], *le'alle* [لَعَلَّ] harf-i cerlerinin dahi mutaallaka ihtiyaçları yoktur. Çünkü mefûl olamazlar ki ihtiyaçları olsun.

75 İlsâk ve kasem.

76 İbtidâ.

77 İntihâ.

78 Bu'd ve mücâveze.

79 İsti'lâ.

80 Ta'fil.

81 Zarfıyyet.

82 Teşbih.

83 İntihâ.

84 Taklîl ve teksîr.

85 Kasem.

86 Kasem.

87 İstisnâ.

88 Zaman-ı mazîde mübteden. (Geçmiş zamandan başlayarak zaman anlamı ifâde eder.)

89 Zaman-ı mazîde mübteden. (Geçmiş zamandan başlayarak zaman anlamı ifâde eder.)

90 İstisnâ.

91 İstisnâ.

92 Gayrın vücûdu şeyin imtinâi.

93 Ta'fil.

94 Tereccî.

Tatbikat

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. أَمَنْتُ بِاللَّهِ وَبِهِ لَأَعْتَنَ⁹⁵. ﴿كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾⁹⁶. سِيرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إِلَى الْكُوفَةِ⁹⁷. صُمْتُ [مِنْ] يَوْمِ الْجُمُعَةِ الشَّرِيفَةِ⁹⁸. مِنَ الشَّهْرِ. ﴿أَضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ﴾⁹⁹. قَرُبَ مِنْهُ. نُبِتَ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ¹⁰⁰. آتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ¹⁰¹. ﴿وَالْأَمْرُ إِلَيْكَ﴾¹⁰². خَرَجْتُ عَنْهُ إِلَيْهِ. خَرَجْتُ مِنْهُ إِلَيْهِ¹⁰³. لَأَتَدْخُلَ عَنْ دَارِكَ إِلَّا بِإِذْنِكَ. كَفَفْتُ عَنِ الْحَرَامِ. نَجَبَ التَّوْبَةَ عَلَى كُلِّ مُذْنِبٍ¹⁰⁴. زَيْدٌ عَلَى السُّطْحِ¹⁰⁵. الْمَالُ لَزَيْدٍ¹⁰⁶. الْجُلُ لِلْفَرَسِ¹⁰⁷. ضَرَبْتُ زَيْدًا لِلتَّأْدِيبِ¹⁰⁸. خَرَجْتُ لِمَخَافَتِكَ¹⁰⁹. أَنَا عَبْدٌ لِلَّهِ تَعَالَى¹¹⁰. الْمُطْعِمُ فِي الْجَنَّةِ¹¹¹. النَّجَاةُ فِي الصَّدَقِ¹¹². الْمَاءُ فِي الْكُوزِ¹¹³. ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾¹¹⁴. ﴿وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ﴾¹¹⁵. أَي: لِهَدَايَتِكُمْ¹¹⁶. أَكَلْتُ السَّمَكَةَ¹¹⁷. حَتَّى رَأْسِهَا¹¹⁸. نَمَتِ الْبَارِحَةَ حَتَّى الصَّبَاحِ¹¹⁹. أَعْبَدُ اللَّهَ حَتَّى

⁹⁵ Muhammed b. Pîr Ali el-Bîrgivî, *el-'Avâmilü'l-cedîde*, [Birlikte: a.g.mlf., *İzâharü'l-esrâr* ve Ebû Amr Cemalettin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. el-Hâcib, *el-Kâfîye*], İstanbul trs. s.179; İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, [Birlikte: Hüseyin b. Ahmed Zeynizâde, *Mu'ribu'l-'Avâmil*], İstanbul 1262, s. 23.

⁹⁶ Nisâ, 4/79.

⁹⁷ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 24.

⁹⁸ Nüshada “şerîfe” şeklinde kayıtlıdır. *Tuhfetu'l-'avâmil*'deki (s. 24) örnek ile ilgili olarak “zamanın başlangıcı anlamında kullanılır” şeklindeki açıklama dikkate alınarak parantez arasındaki kısım ilâve edildi.

⁹⁹ Tevbe, 9/38.

¹⁰⁰ Bîrgivî, *Avâmil*, s. 179.

¹⁰¹ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 25.

¹⁰² Neml, 27/33. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 25.

¹⁰³ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 26. Örnekler ilgili açıklamalar kaykanta [إذا قلت: خرجت عن البلد، تريد الرجوع إليه. وإذا قلت: من البلد، لم ترد الرجوع إليه]

¹⁰⁴ Bîrgivî, *Avâmil*, s. 179.

¹⁰⁵ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 26.

¹⁰⁶ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 27.

¹⁰⁷ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 27.

¹⁰⁸ Muhammed b. Pîr Ali el-Bîrgivî, *İzâharü'l-esrâr*, [Birlikte: a.g.mlf., *el-'Avâmilü'l-cedîde* ve Ebû Amr Cemalettin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. el-Hâcib, *el-Kâfîye*], İstanbul trs.s. 104.

¹⁰⁹ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 27.

¹¹⁰ Bîrgivî, *Avâmil*, s. 179.

¹¹¹ Bîrgivî, *Avâmil*, s. 179.

¹¹² İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 28.

¹¹³ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 28.

¹¹⁴ Şûrâ, 43/11. Örnek için bkz. Bîrgivî, *Avâmil*, s. 179.

¹¹⁵ Bakara, 2/198.

¹¹⁶ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 29.

120. وَاللَّهُ لَا أَفْعَلَنَّ الْكِبَائِرَ 121. تَا اللَّهُ لِأَفْعَلَنَّ الْفَرَائِضَ 122. هَلَكَ النَّاسُ حَاشَا الْعَالَمِ 123. نُتِبَتْ
 مِنَ كُلِّ ذَنْبٍ فَعَلْتَهُ مَذَّ يَوْمَ الْبُلُوغِ 124. يَجِبُ الصَّلَاةُ مِنْذُ يَوْمِ الْبُلُوغِ 125. سَافَرْتُ مِنَ الْبَلَدِ مَذَّ سَنَةٍ
 كَذَا. مَا رَأَيْتُهُ مَذَّ سَنَةٍ كَذَا 126. هَلَكَ الْعَالَمُونَ خَلَا الْعَامِلِينَ، خَلَا الْعَامِلَ يَعْلَمُهُ 127. هَلَكَ الْعَامِلُونَ
 عَدَا الْمُخْلِصِ 128. لَوْلَاكَ يَا رَحْمَةَ اللَّهِ لَهَلَكَ النَّاسُ 129. كَيْفَهُ عَصَبَتْ 130. لَعَلَّ اللَّهُ تَعَالَى يَغْفِرُ
 ذَنْبِي 131.

III. Ders:

Âmil-i lafzî-i semâinînin ikinci nevi şu sekiz harftir: *İnne* [إِنَّ], *enne* [أَنَّ],
keenne [كَأَنَّ], *lâkinne* [لَكِنَّ], *leyte* [لَيْتَ], *le'alle* [لَعَلَّ], *illâ* [إِلَّا], *lâ* [لَا]. 2/Α

Altı evvelkiler, lafzen ve harfen fiile benzediklerinden **hurûf-i müşebbehe bi'l-fiil** tesmiye edilir. Bu sekiz âmilin vazîfesi, bunlardan her biri bir cümle-i ismiyye üzerine dâhil olarak isim tesmiye edilen cüz-i evvelini nasb, haber tesmiye edilen cüz-i sânisini ref etmektir. Demek oluyor ki, bu harfler, iki isimde âmil olarak hem nâsıb hem de râfidirler. Cüz-i evvele mamûl-i mansûb, cüz-i sâniye mamûl-i merfû denilir ve mamûllerin her ikisi bir nevi irâb ile mu'rab bulunurlar. Mu'rab ve mamûl bulunacak bir kelime, dâima âmililiyle tereküb eder ve âmil mamûlünden hiçbir zaman ayrılamaz.

İnne [إِنَّ]: Maddesi dâhil olduğu cümlelerin mâkabline irtibât-i manevîsi olmayarak bir cümle-i müstakille hükmünde olursa, hemze meksür okunur. Dâhil olduğu cümlelerin mâkabline irtibât-i manevîsi olup, müfred makâmında

117 Nûshada "السمك" şeklinde geçmektedir.

118 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 29.

119 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 29.

120 Birgivi, *Avâmil*, s. 180.

121 Birgivi, *Avâmil*, s. 180. Cümle, kaynakta [لا أفعل...] şeklinde geçmektedir.

122 Birgivi, *Avâmil*, s. 180.

123 Birgivi, *Avâmil*, s. 180.

124 Birgivi, *Avâmil*, s. 180.

125 Birgivi, *Avâmil*, s. 180. Kaynakta fiil-i muzâri müzekker sîgasıyla verilmiştir.

126 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 32.

127 Birgivi, *Avâmil*, s. 180. [خَلَا الْعَامِلِينَ] kısmı kaynakta geçmemektedir.

128 Birgivi, *Avâmil*, s. 180.

129 Birgivi, *Avâmil*, s. 180.

130 Birgivi, *Avâmil*, s. 180; a.g.mlf., *İzâh*, s. 104.

131 Birgivi, *Avâmil*, s. 180.

ve müfred ile te'vil olunursa, hemzesi meftûh okunur. Bu maddenin haberi, ismi üzerine tekaddüm edemez. Ancak haber zarf yani, câr ile mecrûrden ibâret olursa vücûben tekaddüm eder. Marife olursa cevâzen tekaddüm eder. Bu maddenin haberi, müfred olduğu gibi bazen cümle dahî olur. Cümle olduğu surette ismine bir 'âid lâzım olur.

Kavaid-i mezkûrede enne-i meftûhe ve meksûre müsterektir. Meksûr olan *inne* [إن]’ye mahsûs bir kâide vardır ki, o da, haberine bazen te’kid ifâde eder bir lâm-ı meftûhe [ـن] dâhil olur. Ve bu *lâm* bazı kere zarf ile tekaddüm etmiş haberin, muahhar kalan isminde, başında bulunur. Meftûh olan *enne* [أن] müfred mevziinde bulunacağından medhûli bulunan cümle, üç suretten biriyle bihasabî'l-mâna müfrede te'vil olunur: 1- Haber müştakattan olduğu surette o müştakkın mastarı alınıp ismine muzâf kılınır. 2- Haberi müştakattan olmazsa âhiline bir yâ-i masdariyye getirilerek ismine muzâf kılınır. 3- Haber menfî olursa ‘*adem* [عدم] (ve)¹³² *intiġa* [انتفاء] kelimelerden biri alınıp haberin mastarına muzâf kılındıktan sonra bu terkîb-i izâfî dahî ismine muzâf kılınır. Şundan anlaşılıyor ki, enne-i meftûhe, dâhil olduğu cümlenin mazmûnunu tahkîk ve te’kid ile müfrede taġyîr eder. Amma inne-i meksûre cümleyi hâl-i aslîsinde ibkâ ile beraber tahkîk ve te’kid ediyor. 2/B

IV. Ders:

Keenne [كأن]: İsmi habere teşbih(ini) ifâde eder. Haber gerek müştak olsun. Haber müştak olursa bazı kere şekk ifâde eder.

Lâkinne [لكِنَّ]: İfâde ettiği istidrâk, kendisinden evvel sebk eden bir kelâmdan tevellüd eden tevehhümü def etmekten ibârettir. Bu *lâkinne* [لكِنَّ] muhâlefet-i mâna bulunan iki kelâm arasında vâki olur.

Leyte [ليت]: İfâde ettiği temennî imkân ve istihâleye şâmil olur.

Le'alle [لعل]: İfâde ettiği tereccî, hasen olsun mekrûh (olsun) husûlüne itimâd olunmayan bir şeye intizâr etmektir. Bu tereccî, bazı kere mütekellimden, bazı kere muhataptan ve bazı kere gayriden vâki olur.

İllâ [لا]: Müteaddidden muhrac olmayan istisnâ-i münkatıda âmil olabilir. Bir de istisnâ-i müttasıl vardır ki onda âmil, fiil, şibh-i fiil, mâna-yı fiilden biri olduğu tarifleriyle beraber bahs-i mahsûsunda gelecektir. Bu *illâ* [لا]’nın haberi, çok yerde takdîr olunur, mezkûr olmaz.

¹³² Nûshada geçmemekle beraber tarafımızdan ilâve edildi.

Lâ [لا]: Medhûlü bulunan bir ism-i cinsin sebebi hâiz olabilmesi sıfatı nefy eder. Bunun ameli dört şart ile meşrûttur: 1- İsmi velyetmektir. Yani ismiyle kendi arası diğer bir kelime ile fasl olmamalıdır. 2- İsmi nekre olmalıdır. 3- Bu isim, kendi gibi bir nekreye muzâf olmalı yahut muzâf olmazsa da muzâfa müşâbih bir halde bulunmalıdır. 4- *Lâ*'nın ifâde ettiği nefiy mânası, *illâ* [لا] ile müntakız olmamalı. Üçüncü ve dördüncü şartlar bulunmazsa fetha harekesiyle mebni olur. Birinci ve ikinci şartlar bulunmazsa ref ve tekrîr vâcib olur. Yani ismi merfû okumak vâcib olur. Ve bu ref harekesi, başka bir âmilin eseri olacaktır ki, o da ileride gelecek âmil-i mansûbdur. Ve bu ismin üzerine atf olacak kelimedede dahî *lâ* [لا] tekrar olunur. Ve bu *lâ* [لا]'nın haberi, alekser hazf olunur.

V. Ders:

Âmil-i lafzî-i semâinin üçüncü nev'i şu iki harftir: *Mâ* [ما] ve *lâ* [لا]. Bunlara, *leyse* [ليس] gibi nefy ifâde ettiklerinden, **Leyse'ye müşâbih harfler** denir. Ve bu nev'in vazîfesi, nev'-i sâninin aksi ameli ifâ etmektir. Bazen bunlar dahî bir cümle-i ismiyye üzerine dâhil olarak isim tesmiye edilen cüz-i evveli ref, haber tesmiye edilen cüz-i sânisini nasb etmektir. Bu harfler, kezâlik, iki isimde âmil olarak hem râfi' hem de nâsıb bulunurlar. Cüz-i evvellerine mamûl-i merfû, cüz-i sânilerine mamûl-i mansûb denilir. Ve bu harflerin mamûlleri kendileri üzerine tekaddüm edemez. Ve bunlar dahî üç şart ile meşrûttur: 1- Kendileriyle isimlerinin arası hiç bir lafız ile fasl olunmamalıdır. 2- İsimleriyle cüzleri arasına *illa* [لا] harfî tevassut etmemelidir. 3- Cüzleri, isimleri üzerine tekaddüm etmemelidir. Şurût-ı mezkûre ile beraber bir vecih [de], *lâ*'nın ismi nekre olmak şartıdır.

Tatbikat

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى عَالِمٌ كُلِّ شَيْءٍ 133 . ﴿إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا﴾ 134 . ﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ، ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾ 135 . إِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ 136 . إِنَّ فِي الدَّارِ لَزَيْدًا 137 . اَعْتَقَدْتُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَادِرٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ 138 . عَلِمْتُ أَنَّ زَيْدًا عَالِمٌ 139 . عَلِمْتُ أَنَّ زَيْدًا إِنْسَانٌ 140 . عَلِمْتُ أَنَّ زَيْدًا لَا يَفْهَمُ 141 . كَأَنَّ

133 Birgivi, *Avâmil*, s. 181.

134 Arâf, 7/113. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 35.

135 Ğâşiye, 88/26. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 35.

136 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 35.

137 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 35.

138 Birgivi, *Avâmil*, s. 181.

139 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 36.

الْحَرَامَ نَارٍ¹⁴². كَانَ زَيْدًا الْأَسَدَ¹⁴³. مَا فَازَ الْجَاهِلُ لَكِنَّ الْعَالِمَ فَائِزٌ¹⁴⁴. جَاعَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرًا لَمْ
يَجِيئُ¹⁴⁵. زَيْدٌ حَاضِرٌ لَكِنَّ عَمْرًا غَائِبٌ¹⁴⁶. لَيْتَ الْعِلْمَ مَرزُوقًا لِكُلِّ أَحَدٍ¹⁴⁷. لَيْتَ زَيْدًا قَائِمًا. لَيْتَ
الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا --- فَأَخْبِرُهُ بِمَا فَعَلْتَنِي الْمَشِيبُ¹⁴⁸. يَا لَيْتَ أَيَّامَ الصَّبَا رَوَّاجِعًا¹⁴⁹. لَعَلَّ اللَّهَ غَافِرٌ
ذُنُوبِي¹⁵⁰. لَا يَرْجُلُ فِيهِ الدَّارُ¹⁵¹. لَا فِي الدَّارِ رَجُلٌ وَلَا امْرَأَةٌ¹⁵². لَا زَيْدٌ فِي الدَّارِ وَلَا عَمْرٌو¹⁵³. مَا
هَذَا بِشَرٍّ¹⁵⁴. مَا اللَّهُ تَعَالَى مُتَمَكِّنًا وَلَا شَيْءٌ مُشَابِهًا لِلَّهِ تَعَالَى¹⁵⁵. مَا زَيْدٌ مُحَمَّدًا. مَا الْعَالِمُ مَبْعُوضًا
وَلَا الْجَاهِلُ مَحْبُوبًا.

¹⁴⁰ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 36.

¹⁴¹ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 36.

¹⁴² Birgivi, *Avâmil*, s. 181.

¹⁴³ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 36. Örnek, risâlede [كان زيدا أسد] şeklinde kayıtlıdır. Kaynaktaki şekliyle değiştirilmiştir.

¹⁴⁴ Birgivi, *Avâmil*, s. 181.

¹⁴⁵ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 37.

¹⁴⁶ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 37.

¹⁴⁷ Birgivi, *Avâmil*, s. 181.

¹⁴⁸ Beyit vâfir bahrinden olup kâilî Ebu'l-Atâhiyye'dir. Bkz. Şükrü Faysal, *Ebu'l-Atâhiyye; Eş'ârûhu ve abbârûhu*, Dimeşk 1380/1965, s. 32 (beyit kaynakta "فأخبره بما صنع المشيب" rivâyetiyle verilmektedir); İbn Hişâm el-Enşârî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arîb*, thk., Abdullatîf Muhammed el-Hatîb, Kuveyt 1421/2000, III, 511.

¹⁴⁹ Meştûr recez bahrinden olup Sibeveyhi'nin el-Kitâbında kullandığı şevâhiddendir. Kâilî el-Accâc olmakla birlikte İbn Ye'îş gibi bazı âlimler onu, Ru'be b. el-'Accâc'a nisbet etmişlerdir. Bkz., Abdulkâhîr el-Cürçânî, *el-Avâmilu'l-mietî'n-nabviyye fî usûli 'ilmi'l-arabiyye*, Şerh, Hâlid el-Ezherî el-Curcâvî, thk., el-Bedrâvî Abdulvehhab Zehrân, Kâhire, trs., s. 170'de 2 nolu dipnot; İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Osman b. Ebî Bekr b. Yunus, *el-İzâh fî şerhi'l-Mufasssal*, thk., İbrahim b. Abdullah, Dimeşk 1425/2005, I, 180'de 2 nolu dipnot; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, III, 512; Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdadî, *Hiżânetu'l-edeb ve lübbu lisâni'l-'Arab*, thk., Abdusselâm Muhammed Harûn, Kahire 1420/2000, X, 234.

¹⁵⁰ Birgivi, *Avâmil*, s. 181.

¹⁵¹ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 40.

¹⁵² İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 40.

¹⁵³ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 40.

¹⁵⁴ Yusuf, 12/31.

¹⁵⁵ Birgivi, *Avâmil*, s. 181.

VI. Ders: Fiil-i Muzâri'yi Nasb Edenler

Âmil-i lafzî-i semâtinin dördüncüsü şu dört harftir: *En* [أَنْ]¹⁵⁶, *len* [لَنْ]¹⁵⁷, *key* [كَيْ]¹⁵⁸, *iẓen* [إِذَنْ]¹⁵⁹. Bu harflerin vazîfesi fiili muzâriyi nasb etmektir.

Menfî muzârinin âhirinde bulunan zammeyi fethaya tebdil etmektir. Bu nasb muzârinin on dört sîgasında ne surette olacağı irâb bahsinde gelecek. 3/A

En [أَنْ]: Harfînin dâhil olduğu muzâri master ile te'vîl olduğundan bu harfe “**En-i masdariyye**” nâmı verilir. Keyfiyyet-i te'vîli: Medhûlu muzâriin mastarı alınıp fâile yahut mefûle muzâf kılmaktan ibârettir. Bu harf, bazı kere mahzûf olur da yine amel eder. Bazı kere zâid, bazı kere müfessire, bazı kere muhaffefe olur da amel edemez.

Len [لَنْ]: Müstakbeldeki fiili, müekkeden nefy eder, müebbeden nefy edemez.

Key [كَيْ]: Mâkabli mâba'dine ve mâba'di mâkabline veyahut her biri diğerine sebebi ifâde eder. Şu sebebiyet; ya bihasebi'l-hâric yahut bihasebi'z-zihin olabilir. Bu harf, bazı kere evveline *lâm-i meksûre* [ـِ] dâhil olan fiil-i muzâriye dâhil olur. Ve bazı kere bu lâmdan muteahher olarak getirilir. Bu suretteki *key* [كَيْ] harfî *lâm-i meksûre*den bedel vâki olur.

İzen [إِذَنْ]: Bu harfînin dâhil olan fiili muzâri, evvelce söylenmiş bir fiilin cevap ve cezası olarak getirilir. Ve medhûlu herhâlde fiil-i müstakbel olmalıdır.

Tatbikat

أَحِبُّ أَنْ أُطِيعَ اللَّهَ تَعَالَى ¹⁶⁰ . أَحِبُّ أَنْ تَجِدَ دَرَسَكَ ¹⁶¹ . سِرْتُ حَتَّى أَدْخُلَهَا ¹⁶² . سِرْتُ لِأَدْخُلَهَا ¹⁶³ . ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ﴾ ¹⁶⁴ . زُرْنِي فَأَكْرِمَكَ ¹⁶⁵ . لَا تَأْكُلِ كُلَّ السَّمَكَةِ وَتَشْرِبَ

¹⁵⁶ Masdariyyet (manasındadır).

¹⁵⁷ Nefy-i müekked (anlamı ifâde eder).

¹⁵⁸ Sebebiyyet (manasındadır).

¹⁵⁹ (İki fiil cezmler eder. Bunlardan birincisine) Şart ve (ikincisine) ceza (adı verilemektedir).

¹⁶⁰ Birgivi, *Avâmil*, s. 182.

¹⁶¹ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 42.

¹⁶² Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. el-Hâcib, *el-Kâfiye* [Birlikte: Muhammed b. Pîr Ali el-Birgivi, *el-'Avâmilu'l-cedîde ve İzhâru'l-esnâu*], İstanbul trs., s. 74. Örnek, kaynakta [كنت سِرْتُ حَتَّى أَدْخُلُ الْبَلَدَ] şeklindedir.

¹⁶³ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 42.

¹⁶⁴ Enfâl, 8/33. Örnek için bkz. İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 74.

¹⁶⁵ Birgivi, *İzhâr*, s. 114.

اللَّيْنِ 166. لِأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تُعْطِينِي حَقِّي 167. لَنْ يُغْفَرَ اللَّهُ تَعَالَى لِلْكَافِرِينَ 168. أَسَلَّمْتُ كَيْ أَدْخَلَ
الْجَنَّةَ 169. أَحِبُّ طَوْلَ الْعُمَرِ كَيْ أَحْصَلَ الْعِلْمَ 170. إِذَنْ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ، جَوَابًا لِمَنْ قَالَ: أَطِيعِ اللَّهَ تَعَالَى
وَلِمَنْ قَالَ: أَسَلَّمْتُ 171.

VII. Ders: Fiil-i Muzâriyi Cezm Edenler

Âmil-i lafzî-i semâinînin beşinci nev'i şu on beş kelimedir: *Lem* [لَمْ], *lemmâ* [لَمَّا], *lamülemr* [لَمَّا], *launnehy* [لَا], *in* [إِنْ], *mehmâ* [مَهْمَا], *mâ* [مَا], *men* [مَنْ], *eyne* [أَيْنَ], *metâ* [مَتَى], *ennâ* [أَنَّى], *eyyu* [أَيُّ], *haysumâ* [حَيْثُمَا], *izmâ* [إِذْمَا], *izâmâ* [إِذَا مَا].

Bu kelimelerin vazîfeleri, dâhil oldukları fiil-i muzâriyi cezîm etmektedir. Yani muzârinin âhîrinde bulunacak zammeyi sükûne tebdîl etmektedir. Bu cihetle bunlara **Kelimât-i cevâzîm** denilir. Muzârinin on dört sîgasında keyfiyyet-i cezîmin nasıl olacak, irâb bahsinde tafsîlen gelecektir. Bu kelimelerin beş evvelkilerden mâadâsı isimdir.

Lem [لَمْ]: Te'sîr-i lafzîsi olduğu gibi te'sîr-i manevîsi de vardır. Orda dâhil olduğu fiil-i muzârinin mânasını mâzîye kalb ile beraber nefy eder. Mânaca mazî-i menfiden farkı yoktur. İfade ettiği nefy mutlakdır, mukayyed değildir.

Lemmâ [لَمَّا]: Bunun dahî te'sîr-i manevîsi medhûli olan muzâri, *lem* [لَم] gibi mâzîye kalb ile beraber nefy eder. Bundaki nefy, zamân-ı mâzîyi istiğrâk eder. Bu harfin bazı kere zamân ve *illa* [إِلا] mânalarına geldiği vardır.

Lamulemr [لَمَّا]: Emr-i gâib sîgasının evvelinde bulunan lâm-i meksûredir ki, aslı olan muzârinin altı gâib sîgasını cezîm eder.

Lâunnehy [لَا]: Nehy-i gâib ve hâzır sîgalarının evvelinde bulunan lâ-i nâhiyedir ki, aslı olan gâib ve muhâtab sîgalarını cezmeder. Bu iki harf-i câzîm medhûllerini ihbârîden inşâiye tahvîl eder. İşte bu dört harf, bir fiil-i muzâriyi cezîm eder. Kendilerine **âmil-i câzîm**, medhûllerine **mamûl-i meczûm** denilir. 3/B

166 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 42.

167 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 42.

168 Birgivî, *Avâmil*, s. 182.

169 İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 73.

170 Birgivî, *Avâmil*, s. 182.

171 Birgivî, *Avâmil*, s. 182.

VIII. Ders:

În [إن]: Şek ve ibhâm mânasına mevzû bir harf-i şarttır. Ve edevât-ı şart içinde asıldır. Diğer zikr olunacak edevât-ı şart, bu harflerin mânasını mutazammın olduklarından edevât-ı şarttan addedilmiştir. Bu harf, medhûli bulunan fiili, istikbâle tahsîs eder.

Mehmâ [مهما], **Ma** [ما]: “Şey” mansına mevzû iki ism-i şarttır. Ve mâbadlerindeki fiil-i şartın mefûlü olurlar. Yalnız *mâ* [ما] bazı kere şart mânasından başka mevsûl, mevsûf, istifhâm, sıfat, teaccub, masdariyye mânalarına da gelir.

Men [من]: Umûm ve zevi'l-ukûle mevzû bir ism-i şarttır. Ve terkipte mübtedâ vâki olur. Mâbadindeki şart ve ceza fiilleri haber vâki olur. Bu dahî bazı kere mevsûl, mevsûf, istifhâm, mânalarına gelir.

Eyne [أين]: Zarf-i mekâna mevzû ism-i şarttır. Ve mâbadindeki fiil-i şarta mefûlün fih vâki olur. Bazı kere âhirine *mâ* [ما]¹⁷² harfi lâhik olur. Bu surette dahî câzimidir.

Metâ [متى]: Zarf-ı zamâna mevzû ism-i şarttır. Bu dahî mâbadindeki fiil-i şartın mukaddem mefûlü fihidir. Âhirine bazı kere *mâ* [ما] harfi lâhik olur. Ve yine câzim olur. Bazı kere dahî zamandan istifhâm olur.

Ennâ [أنى]: Zarf-i mekâna mevzû ism-i şarttır. Bu dahî mâbadine mefûlün fih vâki olur.

Eyyun [أى]: Mâbadine izâfete istimâl olunur. Fiil-i şart muzâfun ileyhten sonra ityân olunur. Ve kendisi mübtedâ, mâbadinde(ki) şart ve ceza fiilleri haber vâki olur. Bazı kere âhirine *mâ* [ما] harfi lâhik olur. Bu surette yine câzimidir. Bazı kere *ellezî* [الذي] mânasına mevsûl ve bazı kere mâkabline sıfat vâki olur.

IX. Ders:

Heysumâ [حيثما]: Zarf-ı mekâna mevzû ism-i şarttır. Âhirinde izâfete mâni *mâ* [ما] harfi bulunmaksızın câzim olamaz ve dâima âhiri zamm üzere mebnî olur.

İzmâ [إذما], **izâmâ** [إداما]: Her ikisi zamâna mevzû ism-i şarttır. Ve *mâ* [ما] harfi bulunmaksızın câzim olamazlar.

¹⁷² Metinde bu harf yer almamaktadır. Fakat cümlelerin anlamı ve harfin kullanımı dikkate alınarak metne ilave edilmiştir (çev).

İşte *in* [إن] harfinden buraya kadar zikrolunan on bir kelimât-i şart iki fiil-i muzâriyi cezm ederler. Ve fiil-i evvel **şart**, fiil-i sâni **ceza** tesmiye edilir. Şu edevât-i şartıyyenin amelleri fiili muzâriye mahsûstur. Bunlar bazen fiil-i mâziye dahî dâhil olurlarsa bir te'sîr-i lafzîleri olamaz. Ancak o mâzînin bulunduğu mahal ve mevki, cezm mahallidir. Ve şart cezâ mevkii olduğundan her halde ibârede iki fiil lâzım olur. Bunlar, dâhil oldukları fiil-i mâziyi istikbâle tahvil eder.

İşte âmil-i lafzî-i semâinînin envâi beş, efrâdı kırk dokuz olduğu ve nev-i evvel bir isimde, sâni ve sâlis iki isimde, nev-i râbi bir fiilde, nev-i hâmisin bazıları bir fiilde, bazıları iki fiilde âmil oldukları ta'dâd ve beyânımızdan munfehîm oldu. Bunların amellerinde ta'yîn ve 'udûlündeki inhisâr ulemâ-i nahvîn lisân-i Arabî-yi tettebbuât ve mesmûâtiyle olduğundan âmil-i semâi itlâk olunmuştur.

Kelimât-ı Cevâzime Dâir Tatbikat

﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ 173 . لَمَّا بِنِعْمِ عَمْرِي 174 . لَمَّا جَاءَ زَيْدٌ جَاءَ عُمَرُ . ﴿إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾ 175 . لِيَعْمَلَ عَمَلًا صَالِحًا . لِيُعْفِرَ لَنَا اللَّهُ تَعَالَى 177 . ﴿وَلَتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ﴾ 178 . ﴿ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفْتِهِمْ﴾ 179 . لَا تُذْنِبْ بِاللَّهِ تَعَالَى 180 . لَا تَذْهَبْ مِطْنَةَ السَّوْءِ . لَا تَعْصِ اللَّهَ تَعَالَى 4/A . إِنْ تَتَّبِعْ تُعْفِرْ ذُنُوبَكُمْ . مَهْمَا تَفْعَلْ تُسْأَلُ مِنْهُ 182 . مَا تَفْعَلْ مِنْ خَيْرٍ نَجِدْهُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى 183 . مَنْ يَعْمَلْ صَالِحًا يَكُنْ نَاجِيًا 184 . أَيْنَ تَكُنْ يُدْرِكُكَ الْمَوْتُ 185 . ﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا﴾

173 İhlâs, 112/3. Örnek için bkz. Birgivi, *Avâmil*, s. 182.

174 Birgivi, *Avâmil*, s. 182.

175 Târik, 86/4. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 44.

176 Birgivi, *Avâmil*, s. 182.

177 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 44.

178 Nisâ, 4/102. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 44.

179 Hacc, 22/29. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 44.

180 Birgivi, *Avâmil*, s. 182. Kaynakta sadece [لا تذنّب] kısmı geçmektedir.

181 Birgivi, *Avâmil*, s. 182.

182 Birgivi, *Avâmil*, s. 182.

183 Birgivi, *Avâmil*, s. 182.

184 Birgivi, *Avâmil*, s. 182.

185 Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

يُذَرِّكُمْ الْمَوْتُ ﴿١٨٦﴾ . أَنِّي تُذْنِبُ يَعْلَمُكَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿١٨٧﴾ . حَيْثُمَا تَفْعَلُ يَكْتُبُ فِعْلُكَ ﴿١٨٨﴾ . إِذَا مَا تَشَبَّهَ تَقَبَّلَ تَوْبَتِكَ ﴿١٨٩﴾ . إِذَا مَا تَعْمَلُ بِعِلْمِكَ تُكُنْ خَيْرَ النَّاسِ ﴿١٩٠﴾ .

X. Ders:

Âmil-i Kıyâsî: Bu nâm ile yâd olunan âmil yukarda da zikrettiğimiz âmil-i lafzînin ikinci kısmıdır. Bunun ameli, kıyâsî ve kâide ile olacaktır. Yani efrâdından her birinin nasıl amel edeceğini ehl-i lisândan işitmeye tevakkuf etmez. Gerçi evvelâ efrâdından birinin ameli ehl-i lisândan işitilmiştir. Lâkin efrâd-ı gayr-ı mutenâhî ve gayr-ı mahsûr olduğundan o mesmû bir ferde gayr-ı mutenâhî efrâd-ı kıyâsî olarak icrây-ı amel ettirilir. İşte ameli, kıyâsî ve kâide ile olan âmil-i kıyâsî dokuz nevidir.

Nev-i evvel mutlak fiildir: Yani o fiil, nasıl olursa olsun her bir fiile bir fâil lâzımdır. Müteaddî ise mefûl dahî lâzımdır. İşte her bir fiil fâilini ref ve mefûl, hal, müstesnâ gibi müteallekatını nasb eder. Bir nevi fiil dahî vardır ki, *inne* [إن] harfî gibi bir cümle-i ismiyye üzerine dâhil olur da isim tesmiye edilen cüz-i evveli ref, haber tesmiye edilen cüz-i sânisini nasb eder. Ve yalnız cüz-i evveli olan merfûuyla kelâm tamâm olmayıp bir hüküm ifâde etmek için haberine muhtâc bulunduğundan bu nevi fiile **nâkıs** denilir. Merfûuyla bir kelâm-ı mukayyed hükmü olan fiillere **fiil-i tâm** denilir. Fiil-i tâmın merfûu fâil, mansûbu mefûl, hâl, müstesnâ gibi şeylerdir. **Fiil-i nakısın** merfûuna isim, mansûbuna haber denilir. Umûm fiiller râfî ve nâsıb olarak âmil-i kıyâsînin birinci nev'î i' dâdine dâhil olursa burada bir kaide-i külliye zikreder de denir ki:

ذَهَبَ fiildir. Her fiil fâilini ref eder. **ذَهَبَ** dahî fâilini ref eder. Ve yine deriz ki: **عَلِمَ** fiil-i müteaddîdir. Her fiil-i müteaddî fâilini ref eder, mefûlünü nasb eder. **عَلِمَ** dahî fâilini ref eder mefûlünü nasb eder. Ve yine deriz ki: **كَانَ** fiil-i nâkıstır. Her fiil-i nâkıs ismini ref, haberini nasb eder. **كَانَ** dahî ismini ref, haberini nasb eder. Kaide-i külliye dediğimiz, “her” ile îrâd olunan cümlelerdir. Ve bu cümlelerin küllini ifâde ettiklerinden mevzûları gayr-ı mahsûr ve gayr-ı mutenâhîdir.

¹⁸⁶ Nisâ, 4/78. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 44.

¹⁸⁷ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

¹⁸⁸ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

¹⁸⁹ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

¹⁹⁰ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

Tatbikat

عَلِمَ زَيْدٌ الْمَسْأَلَةَ. حَفِظَ عُمَرُو الدَّرْسَ. جَاءَ عُمَرُ وَقَتَ الْمَعْرَبِ. أَشْكُرُ اللَّهَ تَعَالَى فِي كُلِّ خَيْرٍ. غَفِرَ اللَّهُ لِي وَلِجَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ. اَللّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ. ﴿إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا﴾ . صَعِدَ الْخَطِيبُ الْمِنْبَرَ. حَاطَبُ زَيْدٍ النَّاسَ بِالْبَلَاغَةِ. مَنَعَ الْأَمِيرُ الظُّلْمَ. شَاوَرَ زَيْدٌ فِي أُمُورِهِ. جَاءَ زَيْدٌ رَاكِبًا وَقَتَ الضُّحَى. عَلِمْتُ زَيْدًا فَاضِلًا¹⁹². أَعْلَمَ زَيْدٌ عَمْرًا بَكْرًا فَاضِلًا¹⁹³. عَلِمَ اللَّهُ تَعَالَى كُلَّ شَيْءٍ¹⁹⁴. خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْعَالَمَ¹⁹⁵. أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى جَمِيعَ عِبَادِهِ بِالْإِيمَانِ. آمَنَ بَعْضُهُمْ وَكَفَرَ بَعْضُهُمْ. اَللّهُمَّ تَنَبَّأْنَا عَلَى الْإِيمَانِ وَاحْفَظْنَا مِنْ سُوءِ الْخَاتِمَةِ. ﴿كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ . صَارَ الْعَاصِي مُسْتَحِقًّا لِلْعَذَابِ¹⁹⁷. مَا زَالَ الْمَذْنِبُ بَعِيدًا مِنَ اللَّهِ تَعَالَى¹⁹⁸. تُقْبَلُ التَّوْبَةُ مَا دَامَ الرُّوحُ دَاخِلًا فِي الْبَدَنِ¹⁹⁹. لَيْسَ اللَّهُ تَعَالَى جَسَمًا²⁰⁰. لَيْسَ زَيْدٌ غَنِيًّا. أَصْبَحَ زَيْدٌ عَالِمًا. 4/B

XI. Ders:

Âmil-i kıyâsinin **ikinci** nevi ism-i fâil, **üçüncü** nevi ism-i mefûl, **dördüncü** nevi sıfat-ı müşebbehe, **beşinci** nevi ism-i tafdîl, **altıncı** nevi masdardır. Bunlar fiilden müştak ve fer' bulunduklarından iştikâk münâsebetiyle bazı şartlar ile meşrû buldukları zaman fiiller gibi fâillerini ref, mefûllerini nasb ederler.

Müştak kılındıkları fiil lâzım olup, yalnız fâilini ref ederse kezâlik bunlar dahî yalnız fâilini ref eder. Müştak kılındıkları fiil müteaddî olup, mefûl nasb etmişlerse kezâlik bunlar dahî nasb ederler. İsm-i mefûl, fiil-i mechûlden müştak kılındığı fiil gibi nâib-i fâilini ref eder.

Amellerinin şartı altı şeyden birine itimât etmelerinden ibârettir: Mübtedâya, mevsûfa, mevsûle, zilhâle, nefye itimâddır. İsm-i tafdîl ile

¹⁹¹ Zümer, 39/53.

¹⁹² İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetü'l-'avâmil*, s. 51.

¹⁹³ Birgivi, *İzâhar*, s. 119.

¹⁹⁴ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetü'l-'avâmil*, s. 52.

¹⁹⁵ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetü'l-'avâmil*, s. 51. Örnek, mezkûr kaynakta [خلق الله تعالی كل شيء] şeklinde geçmektedir.

¹⁹⁶ Nisâ, 4/17, 104, 111, 170; Feth, 48/4. Örnek için bkz. Birgivi, *Avâmil*, s. 183. Misal, kaynakta [تعالی] ilâvesiyle geçmektedir.

¹⁹⁷ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

¹⁹⁸ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

¹⁹⁹ Birgivi, *Avâmil*, s. 183. Fiil-i muzâri, kaynakta müzekker sığasıyla verilmiştir.

²⁰⁰ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

masdarların amelde başkaca şartları var ise de onları burada zikre lüzum yoktur. Ve bu ikisinin ameli [?].

Tatbikat

كُلُّ حَسُودٍ مُّخْرَقٌ حَسَدُهُ عَمَلُهُ²⁰¹. كُلُّ تَائِبٍ مَّقْبُولٌ²⁰² تَوْبَتُهُ²⁰³. الْعِبَادَةُ حَسَنٌ تَوَابُهَا²⁰⁴ وَالْمَعْصِيَةُ قَبِيحٌ عَذَابُهَا²⁰⁵. مَا مِنْ رَجُلٍ أَحْسَنَ فِيهِ الْحِلْمُ مِنْهُ فِي الْعَالَمِ²⁰⁶. يُحِبُّ اللَّهُ تَعَالَى إِعْطَاءَ لَهُ²⁰⁷ عَبْدَهُ فَقِيرًا دِرْهَمًا²⁰⁸. زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ²⁰⁹. عَمْرُو طَيِّبٌ خَلْقُهُ²¹⁰.

XII. Ders:

Âmil-i kıyâsînin **yedinci** nevi isme muzâfıdır ki, cer amelini îfâ ede. Yani Arabî terkiib-i izafilerde cüz-i evvellere **muzâf**, cüz-i sânilere **muzâfun ileyh** denilir. Ve muzâfun ileyh muzâfin mamûl-i mecrûrudur. İzâfet, **maneviyye**, **lafziyye** nâmlarıyla iki kısma ayrılır. Maneviyyede muzâf bulunacak cüz-i evvel kendi mamûlüne yani, fâiline yahut mefûlüne muzâf olur esmâ-i sıfattan olmamalıdır. Cüz-i evvel olan muzâf gerek esmâ-i mütemekkineden olsun ve gerek esmâ ve sıfattan olsun. Lâkin mamûlüne muzâf bulunmayacaktır. Bu izâfet-i maneviyye ya *lâm* [ل] ya *min* [من] ya *fi* [في] mânalarını mütezammin olarak üç kısma ayrılır. Eğer muzâfun ileyh muzâf cinsinden olmazsa izâfet **bi-mâne'l-lâm**dır. Eğer muzâf (ve) muzâfun ileyh birbirinden min vechin e'am yahut ehass bulunursa izâfet **bi-mâna mindir**. Eğer muzâfun ileyh muzâfun zarfı olursa izâfet **bi-mâna fîdir**. İzâfet-i lafziyye maneviyyenin hilafına olarak muzâf dâima mamûlüne muzâf sıfat bulunur.

Âmil-i kıyâsînin **sekizinci** nevi ism-i mübhem-i tâmdır. Bu nevi âmil nasb amelini ifa eder ve mamûl-i mansûbe **temyîz** denilir. Bu ismin mânasında ibhâm bulunduğundan mübhem teb'îd edilmiştir. Ve bu ibhâm mâbadindeki gelen temyîz mamûlü nasb eder. Bundaki temâmiyyet tabîri muzâf-i örfidir ki, nuhâtın istulâhından ibârettir. Yani bu ism-i mübhemde beş hâlden biri bulunur. Ve bu hallerden hangisi bulunursa izâfete mâni olacağından güya muzâflar gibi muzâfun ileyh muhtâc olmadıklarından bu isme temâmiyyet isnâd edilmiştir.

²⁰¹ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

²⁰² Nûshada "مقبولة" şeklindedir.

²⁰³ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

²⁰⁴ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

²⁰⁵ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

²⁰⁶ Birgivi, *Avâmil*, s. 183.

²⁰⁷ Birgivi, *İzâhâr*, s. 123.

1- İsm-i mübhem bi-nefsihî tamam olur. Zamîr-i mübhem ve ism-i işâretlerde olduğu gibi.

2- Lafzen veya takdîren tenvîn ile tamâm olur.

3- Tesniye nûnuyla tamâm olur.

4- Şihb-i cem nûnuyla tamâm olur.

5- İzâfetle tamâm olur. İşte şu beş sûretten herbiri mani-i izâfettir. 5/A

XIII. Ders:

Âmil-i kıyâsinin **dokuzuncusu** mâna-yı fiildir. Yani müştak ve müştakkun minh olmayarak bazı lafız vardır ki, bu lafızdan bildiğimiz fiil mânası münfehim olduğuna göre, fiil gibi fâil ve mefûl alıp amel eder. Bu mâna-yı fiil birkaç nev'a ayrılır. Bir nev'î **esmâ-i ef'âldir**. Bu esmâ-i ef'al dediğimiz bir takım isimlerdir ki, bunların bazısı emr-i hâzır, bazısı mâzî mânası ifâde ederler. Bir nev'î de **zarf-ı müstekar**lardır ki, harf-ı cârın müteallek-ı mahzûfî olan fiil-i âm, câr ile mecrûrda mutazammin olduğuna göre zarf-ı müstekar müteallek hükmündedir. Bu cihetle zarf-ı müstekardan mâna-yı fiil münfehimdir. Bunun ameline dahî ism-i fâil şartları muteberdir. Bir nevi de **ism-i mensûblardır**. Zîra ism-i mensûblar ism-i mefûl ile müevvel bulduklarından onun amelinî ifâ ederler. Bunda da şurûr-ı mezkûre muteberdir.

Tatbikat

عِبَادَةَ اللَّهِ تَعَالَى خَيْرٌ 208 هَذَا الرَّجُلُ غُلَامٌ زَيْدٌ. وَهَذَا الدَّارُ دَارُ عَمْرٍو. وَهَذَا كَرِيمٌ الْبَلَدُ. فَضِيَّةٌ خَاتِمِكَ خَيْرٌ مِنْ فَضِيَّةِ خَاتِمِي 209 هَذَا خَاتِمٌ فَضِيَّةٌ 210 ضَرَبَ الْيَوْمَ وَاقَعَ 211 غُلَامُكَ أَحْسَنُ. خَطِي أَحْسَنٌ مِنْ خَطْلِكَ. أَخْوَكُ جَاءَنَا أَمْسَ. هَذَا ضَارِبٌ زَيْدِينَ الْآنَ أَوْ غَدًا 212 زَيْدٌ حَسَنٌ الْوَجْهَ 213 مَوْلَاكَ كَرِيمٌ سَخِيٌّ. رَبُّهُ رَجُلًا لَقِيْتَهُ 214 مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا 215 اشْتَرَيْتُ رَطْلًا زَيْنًا 216

208 Birgivi, *Avâmil*, s. 183-184.

209 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 59.

210 Birgivi, *İzâhâr*, s. 125; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 38. Kaynaklarda [هذا] geçmemektedir.

211 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 59. Mezkûr kaynakta [واقَعَ] geçmemektedir.

212 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 59.

213 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 59. Mezkûr kaynakta [زيد] kelimesi geçmemektedir.

214 Birgivi, *İzâhâr*, s. 126.

215 Bakara, 2/26. Örnek için bkz. Birgivi, *İzâhâr*, s. 126.

216 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 59. Mezkûr kaynakta [اشتریت] kelimesi geçmemektedir.

عِنْدِي مَقَابِلُ ذَهَبًا²¹⁷ . عِنْدِي عِشْرُونَ دِرْهَمًا²¹⁸ . أَخَذْتُ مَنَوَانَ سَمْنَا²¹⁹ . بَايَعْتُ أَرْبَعِينَ بَيْضَةً.
 الإِنَاءُ مَمْلُوءَةٌ تَخْلًا. التَّرَاوِيحُ عِشْرُونَ رَكْعَةً²²⁰ . هَيْهَاتَ الْمَذْنَبُ بَعِيدًا مِنْ اللَّهِ تَعَالَى²²¹ . تَرَاكَ
 ذِينًا²²² . رُوِيَ زَيْدًا، أَي: أَمَهْلَهُ²²³ . هَاتِ دِرْهَمًا، أَي: أَعْطِهِ²²⁴ . هَلُمَّ زَيْدًا، أَي: أَحْضِرْهُ²²⁵ . حَيْهَلِ
 الشَّرِيدِ، أَي: إِنَّهُ²²⁶ . مَا فِي الدُّنْيَا رَاحَةٌ²²⁷ . يَنْبَغِي لِلْعَالِمِ أَنْ يَكُونَ مُحَمَّدِيًّا خُلِقَهُ²²⁸ . مَرَرْتُ بِرَجُلٍ
 أَسَدٌ غَلَامَةٌ²²⁹ .

Bu son misal ism-i müsteârdır ki, bu dahî mâna-yı fiile dâhildir.

XIV. Ders:

Âmil-i manevî: Âmil-i lafzînin adîli ve zıddı olan âmil-i manevî, lafız olmayıp kalb ile tasavvur olunabilen bir mânadır ve iki nev'dir. **Birincisi** cümle-i ismiyyede olan ve mübtedâ ile haberi râfidir. Mübtedâ ile haber dâima mamûl-i merfûdan olacaktırlar. Bunlar da âmil-i maneviyyedir deniliyor ki mübtedâ ile haber yekdiğerini icâb eder. Ve beynlerindeki isnâd bir mânadır ki âmil-i manevî hemen bu mâna-yı isnâddan ibârettir. Veyahut bu mübtedâ ile haber diğerk avâmil-i lafziyyeden mücerred bulunacaktır. İşte şu mâna-yı tecerrüd kendilerinde âmildir.

İkincisi: Fiil-i muzâriyi râfidir. Nevâsıb ve cevâzim âmillerinden mücerred bulunan fiil-i muzâriiler dâima mamûl-i merfûdan bulunacaktır. İşte bunda dahî âmil-i manevî mâna-yı tecerrüdden ibârettir. İşte buraya kadar zikr olunan lafzî ve manevî, semâi ve kıyâsî âmillerin altmışa bâliğ olduğu beyânatımızdan anlaşıldı.

²¹⁷ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 59. Mezkûr kaynakta [عندي] kelimesi geçmemektedir.

²¹⁸ İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 31. Kaynakta [عندي] kaydı geçmemektedir.

²¹⁹ İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 31. Kaynakta [أخذت] kaydı geçmemektedir.

²²⁰ Birgivi, *Avâmil*, s. 185.

²²¹ Birgivi, *Avâmil*, s. 185.

²²² Birgivi, *Avâmil*, s. 185.

²²³ Birgivi, *İzâhar*, s. 127; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 55.

²²⁴ Birgivi, *İzâhar*, s. 127.

²²⁵ Birgivi, *İzâhar*, s. 127.

²²⁶ Birgivi, *İzâhar*, s. 127.

²²⁷ Birgivi, *Avâmil*, s. 185.

²²⁸ Birgivi, *Avâmil*, s. 185.

²²⁹ Birgivi, *İzâhar*, s. 128.

Hulâsa: mezkûr âmiller râfî, nâsîb, cârr, câzim olarak dört nevi olduğu gibi; mamûller dahi, mamûl-i merfû, mamûl-i mansûb, mamûl-i mecrûr, mamûl-i meczûm nâmlarıyla dört nev'e ererler. 5/B

Tatbikat

وَاللَّهُ تَعَالَى مَعْبُودٌ بِالْحَقِّ. مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ²³⁰ سَيِّدُنَا مُحَمَّدٌ أَفْضَلُ الْأَنْبِيَاءِ، وَجَمِيعُ الْأَنْبِيَاءِ مَبْعُوثُونَ مِنَ اللَّهِ بِتَبْلِيغِ الْأَحْكَامِ. وَالْبَعْثُ حَقٌّ، وَسُئَالُ الْقَبْرِ حَقٌّ. الْعِلْمُ زَيْنٌ وَالْجَهْلُ شَيْنٌ. الْعِلْمُ نُورٌ وَالْجَهْلُ ظِلَامٌ. زَيْدٌ كَرِيمٌ وَعَمْرُو نَسِيمٌ. وَالْ عَادِلُ خَيْرٌ مِنْ مَطَرٍ وَأَبِلِ. النَّجَاةُ فِي الصَّدَقِ. اللَّهُ يَعْلَمُ كُلَّ الْأُمُورِ. اللَّهُ يَغْفِرُ ذُنُوبَ النَّائِبِ. يَرْحَمُ اللَّهُ النَّائِبَ²³¹. زَيْدٌ يَحْفَظُ الدَّرْسَ يُوَجِّهُ فِيهِ. جَاءَنِي زَيْدٌ يَرْكَبُ فَرَسًا. جَاءَنِي الرَّجُلُ [؟].

XV. Ders: Mamûl Bahsi

Evvelâ bilmek lazımdır ki terkîb-i Arabî'de vâki olacak elfâz ya asla mamûl olamaz ki, bunlar mutlak harfler ile Basriyyîne göre emr-i hazırlardır. Bunlar dâima mebnî bulduklarından irâb-ı âmilî kabul edemezler ki mamûl olsunlar. Kûfeye göre emr-i hazırlar mu'rebdir ve lâm-i mukaddere ile mecrûrdur. Veyahut dâima mamûl bulunacaklardır ki, bunlar mutlak isimler ile fiili muzârilere dir. Veyahut asıl olan mamûl olmamak ise de bazı kere isim mevkiinde vâki olacaklarından mamûl olabilirler. Bunlar da mâzîler ile cümlelerdir ki buldukları mahalle irâb isnâd olunur. Mesela; mahallen mansûb, mahallen meczûm yahut mahallen merfû, mahallen mansûb denilir.

Mamûl olacak kelime ya **mamûlun bi'l-asâle** ya **mamûlun bi't-tebeiyeye** olacaktır.

Mamûlun bi'l-asâle: Âmil kendisine doğrudan doğruya ve hiçbir vâsıtaya muhtaç olmaksızın müessir olan âmilin mamûlüdür. Kısım-ı sâni geledursun. Mamûlun bi'l-asâle, merfû, mansûb, mecrûr, meczûm nâmlarıyla dört kısma ayrılır. Merfû ile mansûb kısımları fiil ve isimlere şâmil olur. Amma mecrûr, isimlere mahsûstur. Çünkü mecrûr bulunacak ancak isimlerdir. Harf-i cerrin ve muzâfın fiillere te'sîri olamaz. Meczûm ancak fiili muzârilere câri olacağından bu kısım fiili muzârilere olabilir. Birincisi olan mamûl-i merfû, dokuzdur. Yani Arabî terkîblerinde âmil-i râfî ile âhiri merfû bulunacak mamûl şunlardır:

1- Fâil; 2- nâib-i fâil; 3- mübtedâ; 4- haber; 5- fiil-i nâkısın ismi; 6- inne [إن] ve emsâlinin haberi; 7- cinsten hükmü nefyeden lâ [لا]'nın haberi; 8- leyle

²³⁰ Birgivî, *Avâmil*, s. 185.

²³¹ Birgivî, *Avâmil*, s. 185. Örnek, kaynakta [تعال] ilâvesiyle geçmektedir.

[ليس]'ye müşâbih olan mâ [ما] il la [لا]'nın ismi; 9- nevâsibden ve cevâzîmden hâli olan fiili muzâridir.

XVI. Ders:

Fâil: Fiili malûm veya fiili malûm mânasına olan bir lafzın nispet olunduğu şeyden ibârettir. Fâil, şibh-i fiil, mâna-yı fiillerin muhtaç oldukları fâil, hep merfû bulunacaklarından cümlesi mamûl-i merfûun bu nev'ine dâhil olurlar. Ve bu fâil, bütün merfûatta asıldır. Ve fiilin müsnedün ileyhidir. Ve cümel-i fiiliyenin bir cüz'üdür. Âmili bulunan fiil üzerine tekaddüm edemez. Bu fâil, bazı kere zâhir ve bazı kere zamîr olur. Zamîr bulunduğu takdirde ya bâriz ya müstetir olur. Âmili bulunan fiilin, fâiline tezkîr ve te'nîste mutâbakatı lâzımdır.

Nâib-i fâil: Fiili mechûl veya fiili mechûl mânasına olan bir lafzın nispet olunduğu şeyden ibârettir. Bu nâib-i fâil, bazı kere câr ile mecrûr olur.

Mübteda: İki kısımdır. Bir kısmı, avâmil-i lafziyyeden mücerred müsnedün ileyh olan isim veya isim ile müevveldir. Her halde bir habere muhtaçtır. Bunda asıl olan marife olmak, haberi üzerine mukaddem olmaktır. Bazı kere bir vecih tehassus etmiş nekre dahî olabilir. Ve nekre olduğu vakitte teahhuru vâcib, marife olur ise câiz olur. 6/A Mübtedanın diğer kısmı, harf-i nefy yahut harf-i istifhâmdan sonra gelen ve fâil-i zâhiri ref eden sıfat olur.

Haber: Avâmil-i lafziyyeden mücerred müsnedün bihtir. Edât-ı atf bulunmaksızın ta'addud eder. Amma mübteda atıfsız ta'addud edemez. Haber, müfred olduğu gibi, bazı kere cümle dahî olabilir. Bu surette mübtedaya âdiyyet-i râbîta lâzımdır. Bu râbîta çok vakit zamîr olur.

Fiil-i Nâkıs'ın İsmi: Bu isim, fi'l-asl mübtedâdır. Zîra ef'âl-i nâkıs mübteda ile haber üzerine dâhil olurlar. Bu ism-i fâil gibi isim veya isim ile müevvel olur ve fâil gibi âmili üzerine tekaddüm edemez.

İnne ve Emsalinin Haberi: Bu dahî mübtedanın haberi gibi vâhid olur, müteaddid olur, müfred olur, cümle olur, mahzûf olur, mezkûr olur. Ve zarf olmadıkça ismi üzerine tekaddüm edemez.

Cinsten Hükmü Nefyeden lâ'nın Haberi: Bu dahî mübtedanın haberi hükmündedir. Çok vakit elfâz-ı zâhireden olur da mahzûf bulunur.

Leyse'ye Müşâbih Olan lâ'nın İsmi: Mübteda gibi müsnedün ileyhtir ve mübteda hükmündedir.

Fiili Muzâri: Nevâsibden, cevâzimden hâli bulunacaktır. Bu fiili muzâri lafzen ve mânen ve istimâlen ism-i fâile müşâbih bulunduğundan mu‘rebdir.

Tatbikat

رَجِمَ اللَّهُ النَّائِبَ 232. عَفَى اللَّهُ تَعَالَى النَّائِبَ الْمُسْتَعْفِرَ 233. قَرَأَ زَيْدٌ وَكَتَبَ عَمْرُو. أ. قَائِمٌ 234. هَيْهَاتَ زَيْدٌ 235. فِي الدَّارِ رَجُلٌ 236. رَجِمَ النَّائِبَ 237. ضَرَبَ زَيْدٌ 238. وَزَيْدٌ مَضْرُوبٌ 239. زَيْدٌ كَاتِبٌ. ﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ﴾ 240. ﴿وَلَعَلَّكُمْ مُؤْمِنِينَ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ﴾ 241. لَكَ الْعَالَمُ 242. أ. قَائِمٌ زَيْدٌ 243. وَمَا قَائِمُ الزَّيْدَانِ 244. زَيْدٌ قَائِمٌ، ضَاحِكٌ، أَكَلَ 245. زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ 246. زَيْدٌ أَبُوهُ جَاءَ 247. ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ﴾ 248. مُحَمَّدٌ، عَلَيْهِ السَّلَامُ، حَاتِمُ الْأَنْبِيَاءِ، فَلَا يَأْتِي نَبِيٌّ بَعْدَهُ أَبَدًا 249. ﴿كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ 250. صَارَ زَيْدٌ فَقِيرًا. إِنْ الْبَعَثَ حَقٌّ 251. إِنْ الْجَاهِلُ ذَلِيلٌ. إِنْ فِي الدَّارِ رَجُلًا 252. لَا عَمَلٌ مَرَاءٍ مَقْبُولٌ عِنْدَ اللَّهِ 253.

- 232 Birgivi, *Avâmil*, s. 185. Örnek, kaynakta [تعالى] ilâvesiyle geçmektedir.
- 233 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 65. Örnek, kaynakta [عَفَى اللَّهُ تَعَالَى ذَنْبَ النَّائِبِ الْمُسْتَعْفِرِ] şeklinde geçmektedir.
- 234 Birgivi, *İzâhâr*, s. 122, 136, 143.
- 235 Birgivi, *İzâhâr*, s. 132, 136.
- 236 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 66. Örnek, risâlede iki defa yazılmıştı. Bunlardan biri hazfedildi.
- 237 Birgivi, *Avâmil*, s. 186.
- 238 Birgivi, *İzâhâr*, s. 136.
- 239 Birgivi, *İzâhâr*, s. 104, 136.
- 240 Bakara, 2/184. Örnek için bkz. Birgivi, *İzâhâr*, s. 133.
- 241 Bakara, 2/221. Örnek için bkz. Birgivi, *İzâhâr*, s. 143; İbnu'l-Hâcib, *Kâfîye*, s. 14.
- 242 *Tuhfetu'l-Avâmil* (s. 66) de [لك العلم] şeklinde geçmektedir.
- 243 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 66.
- 244 Birgivi, *İzâhâr*, s. 122, 143; İbnu'l-Hâcib, *Kâfîye*, s. 13.
- 245 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 66.
- 246 Birgivi, *İzâhâr*, s. 134, 143; İbnu'l-Hâcib, *Kâfîye*, s. 14.
- 247 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 66. Örnek, mezkûr kaynakta [زيد أبوه قائم أو قام] şeklinde geçmektedir.
- 248 Bakara, 2/39. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 66.
- 249 Birgivi, *Avâmil*, s. 186. Örnek, kaynakta [مُحَمَّدٌ حَاتِمُ الْأَنْبِيَاءِ] şeklinde geçmektedir.
- 250 Birgivi, *Avâmil*, s. 186. Daha önce, Kur'ân'daki yerlerine işaret edildi.
- 251 Birgivi, *Avâmil*, s. 186.
- 252 Birgivi, *İzâhâr*, s. 145.
- 253 Birgivi, *Avâmil*, s. 186. mezkûr kaynakta geçmeyen [عند الله] ifâdesi, *Tuhfetu'l-Avâmil*'den eklenmiştir. Bkz. *a.g.e.*, s. 68.

لَأَنَّ الرِّيَاءَ يَنْطَلِي الْأَعْمَالَ 254. مَا التَّكْبِيرُ لَاتِّقًا لِلْعَالِمِ، لَأَنَّ التَّكْبِيرَ 255. مِنْ أَخْلَاقِ الشَّيَاطِينِ، وَلَا حَسَدٌ حَلَالًا لَهُ، لَأَنَّ الْحَسَدَ حَرَامٌ 256. يُحِبُّ اللَّهُ تَعَالَى التَّوَّاضِعَ 257. ﴿لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ﴾ 258. ﴿إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ 259.

XVII. Ders: Mamûl-i Mansûb

Mamûl-i mansûb on üç nevdir. 1- mefûlü mutlak; 2- mefûlü bih; 3- mefûlü fih; 4- mefûlü leh; 5- mefûlü ma'ah; 6- hâl; 7- temyiz; 8- müstesnâ; 9- fiil-i nâkısın haberi; 10- inne ve emsâlinin ismi; 11- cinsten hükmü nefyeden lâ'nın ismi; 12- leyse'ye müşâbih olan lâ'nın haberi; 13- nevâsibden biri dâhil olan fiili muzâridir.

Mefûlü Mutlak: Âmili bulunan fiil-i mezkûrün fâilinin işlediği hadesten ibârettir. O fiilin mastarı olacaktır. **Te'kîdî, nev'î, 'adedî** kısımları vardır. Âmilden müstefâd olan hadesin nev'ine delâlet ederse **nev'î** olur. Hadesin adedine delâlet ederse **adedî** olur. 6/B Bu sûrette tesniye, cemi kabûl eder.

Mefûlü bih: Fâilden sâdır olan fiilin vâkı olduğu şeyin ismidir. İki kısımdır. Bir kısmı, harf-i cerlerden *fî* [في] ve *lâm* [ل]’dan mâ’ada üzerinde harf-i cer bulunan mefûllerdir ki, bu nev'e **mefûlü bih gayr-ı sarîh** denilir. Diğer kısmı, harf-i cersiz bulunan mefûllerdir ki, bu nev'a **mefûlü bih sarîh** denilir. Mefûlü bih, bazı kere âmili bulunan fiil üzerine tekaddüm eder.

254 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 68. Bu cümle, mezkûr kaynakta bir önceki örneğin sebebinin açıklayan talîl yani, riyâkâr insanın amelinin makbûl olmamasının sebebinin, riyânın amelleri boşa çıkardığını ifâd eden cümle(sî)dir. Ancak müellif, cümlenin yapısının da uygunluğundan istifâde ederek, başındaki talîl lâminin atarak, müstakil bir örnek olarak verdiği bu cümle, anlam bütünlüğü dikkate alınarak, kaynaktaki şekliyle değiştirilmiştir.

255 Nüshada "إن التكبر" şeklinde geçmektedir. Ancak bulunduğu mahal itibariyle hatalı olduğundan metindeki şekliyle değiştirilmiştir.

256 Birgivi, *Avâmil*, s. 186. Kaynakta, örnek, [مَا التَّكْبِيرُ لَاتِّقًا لِلْعَالِمِ، وَلَا حَسَدٌ حَلَالًا لَهُ] şeklinde kayıtlıdır. Müellifin burada sunduğu örnek, *Tuhfetu'l-'Avâmil*'de [مَا التَّكْبِيرُ لَاتِّقًا لِلْعَالِمِ، لِأَنَّهُ مِنْ أَخْلَاقِ الشَّيَاطِينِ، وَلَا حَسَدٌ حَلَالًا لَهُ، لَأَنَّ الْحَسَدَ حَرَامٌ] şeklinde geçmektedir. Ancak örnekte de görüldüğü gibi, sebep cümleleri, başlarındaki *lâmlar* [ل] atılarak müstakil cümleler hâline getirilen bu ifâdeler, kaynaktaki şekliyle, anlam bütünlüğü göz önünde bulundurularak, değiştirilmiştir.

257 Birgivi, *Avâmil*, s. 186.

258 Nisâ, 4/147.

259 Âlu İmrân, 3/37.

XVIII. Ders:

Mefûlü fih: Âmili bulunan fiil-i mezkûrun, işlediği zaman veyahut mekânın ismidir. İki kısımdır. Bir kısmı, kendisinde *fî* [فِي] harfi mezkûr olarak mecrûr bulunur. Diğer kısmı, *fî* [فِي] mezkûr olmaz. Mukadder bulunur da mansûb okunur. Bu mefûlü fih olacak isim, zarf-ı zaman olursa, mübhem olsun her halde *fî* [فِي] mahzûf bulunur. Zarf-ı mekân-ı mübhem olursa, cihât-i sitte gibi yine *fî* [فِي] mahzûf bulunur. Mâ'adâsında *fî* [فِي] harfi mezkûr bulunur. Mefûlü fih, âmili üzerine bazı kere tekaddüm edebilir. Bazı kere makâm karînesiyle kendisinin hazfi câiz olduğu gibi âmîlinin dahî hazfi câiz olur.

Mefûlü leh: Âmilin medlûlüne illet ve sebebin ismidir. Mefûlü fihte *fî* [فِي] veyahut *fî* [فِي] mânasına olan harf-i cer bulunduğu gibi, bunda dahî *lâm* [لِ] veyahut *lâm* mânasına olan harf-i cer bulunacaktır. Bu *lâm*, bazı kere hazf olur da mefûllerde irâb-ı aslı olan nasb zahir olur. Yani mefûlü leh mansûb olur.

Bu *lâm*'ın hazfında üç şart vardır. 1- Mefûlü lehin fâiliyle illetin fâili müttahid olmak; 2- Her ikisinin zaman-ı vücudları müttahid olmak; 3- Ehaduhûmânın (ikisinden birinin) zamânı âherinin zamânından cüz olmak.

XIX. Ders:

Mefûlü maah: *Vav* [وَ] ile ityân olunur. Ve fiilin fâiline veyahut mefûlüne musâhib olan isimdir. Şu tarifte musâhabet ile *vav* [وَ] mefûlü maah olacak ismin zamân-ı vahidde veyahut mekân-ı vâhidde fiilin mamûl-i müşâreketi demektir. Şu musâhabet *vav*-ı âtîfede bulunan ve başında bulunacak *vav* [وَ], *ma'a* [مَعَ] mânasınadır.

Hal: Fâilin veyahut mefûlün heyetini beyan eder bir vasıftır. Yedi kısımdır. 1-Dâima, 2- Müntakile, 3- Müekkide, 4- Mukaddere, 5- Muvattie, 6- Müteradife, 7-Mütedahile.

Bunun âmili, fiil ya şibh-i fiil ya mâna-yı fiildir. Hâlin şartı, nekre yahut nekre ile müevvel olmaktır. Ve **zil-hal** olacak dahî, marife yahut nekre-i muhassasa olmalıdır.

Temyiz: Ya zât-i mezkûreden veyahut zat-i mukadderen ibhâmı ref eden isimdir. Tarifte “zat-i mezkûre”de dediğimiz, ism-i mübhem-i tâm bahsinde zikrettiğimiz beş şeyden biriyle tamam olan ism-i mübhemdeki ibhâmı ref eder demektir. Şu itibâra göre temyiz, iki kısım olmuş olur. İkinci kısım mânaca fâil olur. Ve temyiz âmili üzerine tekaddüm edemez. Ve temyiz dâima nekre olacaktır.

XX. Ders:

Müstesnâ: Başında *illa* [لا] gibi edevât-i istisnâiyeden biri bulunan isimdir. Ve iki kısımdır. Ya müteaddideden muhrac olur, **müttasıl** denilir. Yahut müteaddideden gayr-ı muhrac olur, **münfasıl** denilir. Müstesnânın bulunduğu cümle, ya müsbet ya menfî olur. Müsbet olup müstesnâ minh mezkûr olursa, vucûben mansûbdur. 7/A. Menfî olup müstesnâ minh dahî mezkûr olursa, nasb câiz, bedel muhtar olur. Müstesnâ minh mezkûr olursa, avâmîlin icabına göre mu'rab olur. Müstesnâ *gayr* [غير], *sivâ* [سوى], *hâşâ* [حاشا]'dan sonra vâki olursa, muzâfun ileyh bulunduğu mecrûr olur.

Fiil-i Nâkısın Haberi: Mübtedanın haberi gibi fiil-i nâkısın duhûlünden sonra müsneddür. Bu haber, mübtedânın haberi gibi vâhid olur, müteaddid olur, müfred olur, cümle olur. Şu kadar var ki **marife-i mahza** yahut **nekre-i muhassasa** olursa, ismi üzerine tekaddüm eder. E'fâl-i nâkıs meyânında *âne* [كان] kesiru'l-istimâl olduğundan karine-i hâliye veya mukabili bulunduğu vakitte hazfî câiz olur.

İnne ve Emsâlinin İsmi: *İnne* [إن]'nin duhûlünden sonra müsnedün ileyhtir. Bu dahî tıbkı mübteda gibidir.

Cinsten Hükümü Nefyeden lâ'nın İsmi: Bunun duhûlünden sonra müsnedün ileyhtir. Bu ismin mansûb olmasındaki şart, âmil bahsinde zikr olunmuştur.

Leysa [ليس]'ye Müşabih Olan Ma [ما] İle La [لا]'nın Haberi: Bu dahî *ma* ile *lâ*'nın ameli, ulemâ-i Hicazîye göredir. Benî Temîm indinde *mâ* ile *lâ* âmil değillerdir.

Nevâsıptan Biri Dâhil Olan Fiil-i Muzârî: Âmil bahsinde malûm olduğu üzere hurûf-i nevâsibeden biri dâhil olan fiilî muzârî mansûb okunacaktır.

Tatbikat

جُلُوسًا²⁶⁴ . أَتَيْتَهُ اللهُ نَبَاتًا²⁶⁵ ، خَيْرٌ مَّقْدَمٌ²⁶⁶ . سَفِيًّا رَغِيًّا مَرْحَبًا²⁶⁷ . أَعْبُدُ اللهُ تَعَالَى²⁶⁸ . ﴿هَذَا الَّذِي

²⁶⁰ Birgivi, *Avâmil*, s. 186.

²⁶¹ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 57.

²⁶² İbnu'l-Hâcib, *Kâfîye*, s. 18.

²⁶³ İbnu'l-Hâcib, *Kâfîye*, s. 18.

²⁶⁴ Birgivi, *İzâhar*, s. 146; İbnu'l-Hâcib, *Kâfîye*, s. 18.

²⁶⁵ Nüşhada "أَتَيْتَ اللهُ إِنْبَاتًا" şeklinde geçmektedir. Örnekten kastedilen fiil ile mefûlü mutlakın

بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا ﴿٢٦٩﴾ . زَيْدًا، لَمِنَا قَالَ: مَنْ أَضْرَبُ؟ 270 آمِنًا بِاللَّهِ وَيَالْيَوْمِ الْآخِرِ. ﴿الَّذِينَ يُقِيمُونَ
 الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾ 271 . ﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنْ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ
 تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾ 272 . صَمَّ شَهْرُ رَمَضَانَ . سِرْتُ جِنًا وَصَمْتُ شَهْرًا 273 . أَنْظِرْ أَمَامَكَ ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي
 لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ 274 . ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مَبَارَكَةٍ﴾ 275 . اعْمَلْ طَلِبًا لِمَرْضَاةِ اللَّهِ تَعَالَى . ضَرَبْتُ زَيْدًا
 تَأْدِيبًا 277 . قَعَدْتُ عَنِ الْحَرْبِ جِنًا 278 . خَرَجْتُ لِمَخَافَتِكَ يَفْنَى الْمَالِ وَتَبَقَى وَعَمَلِكَ 279 . اسْتَبَى
 الْمَاءَ وَالْحَشِيئَةَ 280 . كَفَاكَ وَزَيْدًا دِرْهَمًا 281 . سِرْتُ وَزَيْدًا 282 . لَوْ تَرَكْتُ النَّاقَةَ وَفَصِيلَتَهَا لَرَضَعْتُهَا 283 .
 أَعْبَدُ اللَّهَ تَعَالَى خَائِفًا رَاجِيًا 284 . إِنْ اللَّهُ تَعَالَى مُوجِدٌ قَادِرٌ 285 . ضَرَبْتُ زَيْدًا قَائِمًا 286 . زَيْدُ أَبِيكَ
 عَطُوفًا 287 . ﴿فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ﴾ 288 . ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾ 289 . إِذْهَبْ رَاشِدًا مَهْدِيًا 290 . جَاءَنَا

bablarının farklı olabileceğidir. Bkz. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 69. Bu nedenle örnek, metindeki şekliyle değiştirilmiştir.

266 İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 18.

267 İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 18. Kaynkata [سَقِيًا وَرَعِيًا] şeklinde geçmektedir.

268 Birgivi, *Avâmil*, s. 186.

269 Furkân, 25/41. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 70.

270 Birgivi, *İzâhâr*, s. 146; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 20.

271 Enfâl, 8/3.

272 Bakara, 2/25.

273 Birgivi, *İzâhâr*, s. 105.

274 Kadir, 97/1.

275 Duhân, 44/3.

276 Birgivi, *Avâmil*, s. 186-187.

277 Birgivi, *İzâhâr*, s. 107.

278 İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 28.

279 Nüşhada [عملك] şeklinde *vârsız* geçmektedir. Örnek için bkz. Birgivi, *Avâmil*, s. 187.

280 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 72.

281 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 72.

282 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 72.

283 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 72. Örnek, mezkûr kaynakta [لَوْ تَرَكْتُ النَّاقَةَ وَفَصِيلَتَهَا] şeklinde *vârsız* geçmektedir.

284 Birgivi, *Avâmil*, s. 187.

285 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 73.

286 Birgivi, *İzâhâr*, s. 147; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 29.

287 İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 31.

288 Zümer, 39/73. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 73.

289 Yusuf, 12/2. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 73.

290 İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 31.

زَيْدٌ رَأَى مُنْحَرَفًا²⁹¹ . طَابَ الْعَالَمُ عِبَادَةَ²⁹² . طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا²⁹³ . وَالْأَرْضُ مُنْفَرَجَةٌ عَيْنًا²⁹⁴ . زَيْدٌ
 طَيِّبٌ أَبًا²⁹⁵ . زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو عِلْمًا²⁹⁶ . هَذَا عَشْرُونَ بَيْضَةً . طَابَ الْعَالَمُ عِبَادَةَ²⁹⁷ . يَدْخُلُ الْجَنَّةَ
 النَّاسُ إِلَّا الْكَافِرَ²⁹⁸ . ﴿ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلًا ﴾²⁹⁹ . ﴿ وَمَا أَوْتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾³⁰¹ . مَا
 رَأَيْتَ إِلَّا زَيْدًا . مَا جَاءَنَا أَحَدٌ غَيْرَ زَيْدٍ . جَاءَنَا الْقَوْمُ إِلَّا حِمَارًا³⁰² . مَا جَاءَنَا الْقَوْمُ مَا عَدَا زَيْدًا . مَا
 أَكَلُ إِلَّا زَيْدًا . كَانَ الْمَلَائِكَةُ عِبَادَةَ اللَّهِ تَعَالَى³⁰³ . النَّاسُ مَجْرُؤُونَ بِأَعْمَالِهِمْ ، إِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ وَإِنْ شَرًّا
 فَشَرٌّ³⁰⁴ . إِنْ السُّؤَالَ حَقَّرَ فِي الْقَبْرِ وَالْمَحْشَرِ³⁰⁵ . لَا طَاعَةَ مَعْتَابٍ مَقْبُولَةٌ عِنْدَ اللَّهِ³⁰⁶ . لَا عَلَيْكَ³⁰⁷ .
 أَحِبُّ أَنْ يُغْفِرَ اللَّهُ تَعَالَى ذُنُوبِي³⁰⁸ . نَدَعُو اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يُغْفِرَ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا . 7/B

XXI. Ders:

Mamûl-i mecrûr ikidir. Biri, **harf-i cer ile mecrûr** bulunacak isimlerdir. Diğeri, **izâfetle mecrûr** yani, muzâfun ileyh bulunacak isimlerdir.

Harf-i Cer ile Mecrûr: Kendisinde harf-i cer bulunur. Ve harekesini kabûle bir mani bulunmadığı sûrette her halde mecrûr okunur. Zâhiren harekesini kabûle mâni bulunursa takdîren veya mahallen mecrûr olur. Câr ile mecrûr dâima mâkablinde bir fiilin ya şibh-i fiil ya mâna-yı fiilden birinin teallakudur ki, onun mefûlü demek olur.

291 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 73.

292 Birgivi, *Avâmil*, s. 187.

293 Birgivi, *İzâhar*, s. 149; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 32.

294 Birgivi, *İzâhar*, s. 149.

295 Birgivi, *İzâhar*, s. 149; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 32.

296 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 74.

297 Birgivi, *Avâmil*, s. 187.

298 Birgivi, *Avâmil*, s. 187.

299 Nisâ, 4/66.

300 İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 33.

301 İsrâ, 17/85.

302 Birgivi, *İzâhar*, s. 113, 150. Örnek, kaynakta [... جائي] şeklindedir.

303 Birgivi, *Avâmil*, s. 187.

304 Birgivi, *İzâhar*, s. 151; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 36.

305 Birgivi, *Avâmil*, s. 187. Kaynakta, sadece, [إن السؤال حق] kısmı kayıtlıdır.

306 Birgivi, *Avâmil*, s. 187. Kaynakta, [عِنْدَ اللَّهِ] geçmemektedir.

307 Birgivi, *İzâhar*, s. 151; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 38.

308 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 77.

İzâfetle Meczûr: Yani terkîb-i izâfînin ikinci cüz'ü demektir. Muzâfun ileyh denilir. Ve bunun âmîli, cüz'-i evvel olan muzâftır. İzâfet-i maneviyye olsun, lafziyye olsun; izâfetin ikinci kısmı bahs-i mahsûsta beyân olundu. Muzâf, bazı kere karîne delâletiyle hazf olunursa muzâfa mahsûs irâb, muzâfun ileyhe verilir. Ve bu hâl nâdiren muzâfun ileyh mecrûr olarak ibkâ olunur.

Mamûl-i Meczûm Bahsi

Mamûl-i Meczûm: Bir neviden ibârettir ki, bu da cevâzımden biri dâhil olan fiil-i muzâridir. Cevâzımın bir kısmı, bir fiil-i muzâri diğer kısmı iki fiil-i muzâriyi câzim oldukları âmîl bahsinde zikrolunmuş idi. İki fiil-i muzâriyi câzim olanlara **kelimât-i şart** ve fiil-i evvel **şart**, fiil-i sâniye **cezâ** tesmiye olunur. Bu iki fiil, bazı kere, her ikisi fiil-i muzâri, bazı kere evvel muzâri sâni mâzî olur. Bu surette muzâride cezm lâzımdır. Bazı kere evvel mâzî, sâni muzâri olur. Bu surette muzâride ref ve cezm câiz olur. Ceza fiilinin başında bazı kere *fâ* [ف] bulunur, bazı kere *kad* [قد] harfi bulunur.

Tatbikat

إِعْمَلْ بِإِخْلَاصٍ 309 : ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَّهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ 310 . وَمَنْ النَّاسِ
مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ 311 . يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ
حَذَرِ الْمَوْتِ 312 . الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا 313 . أَنَا زَيْدٌ غَيْرُ ضَارِبٍ 314 . وَاسْتَأْذِنِ
الْقَرْيَةَ 315 . مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فُؤُؤْئِهِ مِنْهَا وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الْآخِرَةِ فُؤُؤْئِهِ مِنْهَا 316 .
ذَنبُ الْعَبْدِ يَسْوُدُ قَلْبَهُ 317 . فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ 318 . إِنْ تَخَلَّصْتَ يِقْبَلْ عَمَلُكَ 319 . إِنْ تَزُرْنِي
أَزْرَكَ 320 . إِنْ تَزُرْنِي فَقَدْ زُرْتَنِي 321 . إِنْ أَتَانِي زَيْدٌ أَتَيْهِ أَوْ آتَيْهِ 322 . إِنْ أَكْرَمْتَنِي أَكْرَمْتَكَ 323 . إِنْ

309 Birgivi, *Avâmil*, s. 187.

310 Bakara, 2/17.

311 Bakara, 2/8.

312 Bakara, 2/19.

313 Kehf, 18/46.

314 Birgivi, *İzâhâr*, s. 152.

315 Yusuf, 12/82. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 78.

316 Nisâ, 4/134. Örnek için bkz. Birgivi, *İzâhâr*, s. 152.

317 Birgivi, *Avâmil*, s. 187.

318 Târik, 86/5.

319 Birgivi, *Avâmil*, s. 188.

320 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 78.

321 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 78.

322 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 78.

323 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 78.

﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾³²⁵. ³²⁴ خَرَجَتْ لَمْ أُخْرَجْ. كَانَ عَمَلُهُ خَيْرًا فَجَزَاؤُهُ خَيْرٌ.

XXII. Ders: Mamûl Bittebeyye Bahsi

Mamûl Bi't-tebeyye: Bu nevi mamûlde âmil doğrudan doğruya müessir olmayıp vâsıtaya muhtâçtır. O vâsıta, ya lafzî ya manevî olacaktır. Bu mamûlün mutlaka mâkablindeki metbûa irtibât-i ma'nevîsi bulunduğundan mâkablindeki metbûunun âmili, her ne ise bunun dahî âmili olacaktır. Her halde irâbları metbûlarının irâbına tâbi olacağından bu gibi mamûlere **tevâbi** denilir.

Mamûl-i bittebeyye beştir: 1- Sıfat; 2- atıf; 3- te'kid; 4- bedel; 5- atf-ı beyân.

Sıfat: Metbûunda kâin bir mânaya delâlet eden tâbidir. Metbûa **mevsûf**, kendisine **sıfat** ve **tâbi** tabir olunur. Vahid olur, müteaddid olur, müfred olur. Mevsûf, nekre olursa cümle-i haberiyeye olur. Bu surette mevsufa râci bir zamîr-i râbit lâzım olur. Bu sıfat, ya metbûu olan mevsûfun halidir 8/A veyahut mevsufun müteallakı bir kimsenin hâlidir. Sûret-i ûlada **vucûdî**, **ademî** olarak irâb, tarîf, tenkîr, ifrâd, tesniye, cemi, tezkîr, te'nîs hususlarında sıfat ile mevsûf beyninde mutâbakat lâzımdır. Suret-i sâniyede ancak üç evvelkilerde mutâbakat lâzımdır.

XXIII. Ders:

Atıf: Edev'at-ı atıfndan biriyle matûf olan tabidir. Lisân-ı Arabî'de edevât-ı atıf ondur: *Vâv* [و], *fâ* [ف], *sümme* [ثم], *battâ* [حتى], *ev* [أو], *immâ* [إما], *em* [أم]³²⁶, *lâ* [لا], *bel* [بل], *lâkin* [لكن]'dir. Bu nev'e **matûf** ve metbûuna **matûfun aleyh** denilir.

Te'kid: Metbûunu takdîr ve takviye için ityân olunan tabidir. İki kısımdır; lafzî, manevî. **Lafzî:** Lafz-ı evveli tekrardan ibârettir, **te'kid-i lafzî** denilir. **Manevi:** Elfâz-ı mahsûsa ile ityân olunan te'kididir ki, onlar: *Nefsuhû* [نفسه], *'aynubû* [عينه], *kilâhumâ* [كلاهما], *keiltâhumâ* [كلتاهما], *keüllübû* [كله], *ecma'u* [أجمع], *ekte'u* [أكتع], *ebte'u* [أبتع], *ebsa'u* [أبصع] kelimeleridir. İşte bu kelimeler

³²⁴ İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 78.

³²⁵ Zilzâl, 99/8.

³²⁶ Nüşhada geçmemektedir.

mâkablinde bulunan lafzın mânâsını takrîr ettiklerinden **te'kîd-i manevî** denilir. Metbûa **müekked** denilir.

Bedel: Metbûu maksûd olmayıp kendisi maksûd olan tabidir. Dört kısımdır: **1-Bedel-i küll** mine'l-küll; **2-bedel-i ba'z** mine'l-küll; **3-bedel-i iştimâl;** **4-bedel-i ğalat.** Bedel-i ğalat, kelim-ı fushâda pek vârid olamaz. Olsa bile *bel* [بل] kelimesiyle ityân olunur. Bunun metbûuna **mübdelün minh** denilir. Bedel ve mübdelün minh, her ikisi marife veyahut nekre veyahut muhtelif olmaları câiz olur. Ve her ikisi ism-i zâhir veya zamîr veya muhtelif olmaları câiz olur. Ancak zamîr-i gâibden mâada zamîrlerden bedel câiz olamaz.

Atf-ı Beyan: Metbûunun kimden ibâret olduğunu izâh için ityân olunan tabidir. Bunun metbûuna **mübeyyen** denilir. İşte böyle nev-i mamûlün irâbı, her halde metbûunun irâbına tabi olacaktır. Yani metbûu, merfû ise tâbî dahî merfûdür. Metbûu mansûb veya mecrûr ise kezalik tâbîi mansûb ve mecrûr olacaktır.

Şimdiye kadar zikrelediğimiz mamûlün mecmûu, otuz nev'e baliğ olmuştur. Yirmi beş nev'i, mamûl bilasale, beş nev'i, mamûl bi't-tebeyyedir.

Tatbikat

أَعْبُدُ اللَّهَ الْعَظِيمَ 327 . ﴿وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾ 328 . جَاءَ الرَّجُلُ الْعَالِمُ
الْفَاضِلُ الْعَاقِلُ 329 . جَاءَنِي رَجُلٌ يُعَلِّمُ النَّحْوَ أَبِيهِ . جَاءَنِي رَجُلٌ أَبُوهُ فَاضِلٌ . 330 . جَاءَنِي رَجُلٌ
عَالِمٌ . جَاءَنِي امْرَأَةٌ صَالِحَةٌ . 332 . جَاءَنِي رَجُلٌ رَأَيْتُ غُلَامَهُمْ . 333 . ﴿أَطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ﴾ 334 .
يَجِبُ تَكْبِيرُهُ الْإِفْتِتَاحُ فَالْقِيَامُ . 335 . يَجِبُ الْعِلْمُ نَهْ الْعَمَلِ 336 . ﴿أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾ 337 .
مَاتَ النَّاسُ حَتَّى الْأَنْبِيَاءِ 338 . صَلَّى الضَّحَى أَرْبَعًا أَوْ ثَمَانِيًا . 339 . اِعْمَلْ إِمَّا وَاجِبًا وَإِمَّا مُسْتَحَبًّا . 340 . الْعَدْدُ

327 Birgivi, *Avâmil*, s. 188.

328 Bakara, 2/48. İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 79.

329 Birgivi, *İzâhar*, s. 155. Örnek, kaynakta [جَاءَ الرَّجُلُ...] şeklindedir.

330 Birgivi, *İzâhar*, s. 134. Kaynakta [جَاءَنِي رَجُلٌ أَبُوهُ قَائِمٌ] şeklinde geçmektedir.

331 Birgivi, *İzâhar*, s. 155.

332 Birgivi, *İzâhar*, s. 155.

333 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 80.

334 Alu İmrân, 3/32, 132. Örnek için bkz. Birgivi, *Avâmil*, s. 188.

335 Birgivi, *Avâmil*, s. 188. Nüshada “في القيام” şeklinde geçmekte olup kaynaktaki şekliyle değiştirilmiştir.

336 Birgivi, *Avâmil*, s. 188.

337 Bakara, 2/43, 83, 110; Nisâ, 4/77; Hacc, 22/78; Nûr, 24/56; Mücâdele, 58/13; Müzzemmil, 73/20.

338 Birgivi, *Avâmil*, s. 188. Kaynakta [عليهم الصلوة والسلام] ilâvesiyle geçmektedir.

إِمَّا زَوْجٌ وَإِمَّا فَرْدٌ. أَرْضَاءَ اللَّهِ تَطْلُبُ أُمَّ سَخَطَهُ. 341. اَعْمَلْ صَالِحًا لَا سَيِّئًا. 342. اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنَا حَلَالًا لَا حَرَامًا. اَطْلُبْ حَلَالًا يَلِ طَيْبًا. 343. جَاءَنِي زَيْدٌ بَلْ عَمْرُو. 344. مَا جَاءَنِي زَيْدٌ بَلْ بَشَرٌ. 345. لَا يَجِلُّ رِيَاءٌ لَكِنَّ إِخْلَاصٌ. 346. جَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرُو لَمْ يَجِي. 347. مَا جَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرُو جَاءَ. 348. اَطْلُبِ الْإِخْلَاصَ الْإِخْلَاصُ. 349. ضَرَبَ ضَرْبَ زَيْدٍ. 350. إِنْ إِنْ زَيْدًا قَائِمٌ. 351. زَيْدٌ قَائِمٌ زَيْدٌ قَائِمٌ. 352. ضَرَبْتُ أَنْتَ. 353. اَتْرُكِ الذُّنُوبَ كُلَّهَا. 354. ﴿فَسَجِدِ الْمَلَائِكَةَ كُلَّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾. 355. جَاءَنِي زَيْدٌ نَفْسَهُ. 356. جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرُو كِلَاهُمَا. اَعْبُدْ رَبَّكَ، إِلَهَ الْعَالَمِينَ. 356. اَحْفَظِ اللَّهَ حَقَّهُ. 357. جَاءَنِي زَيْدٌ أَخُوكَ. 358. رَأَيْتُ عَبْدًا غَلَامًا لَكَ. 359. رَأَيْتُ غَلَامَ رَجُلٍ زَيْدًا. 360. ضَرَبْتَهُ زَيْدًا. 361. رَأَيْتُ رَجُلًا حِمَارًا. 362. رَمَيْتُ زَيْدًا حَجْرًا. 8/B. آمَنَّا بِنَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ، عَلَيْهِ السَّلَامُ. 363. وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ خَيْرِ الْخَلَائِقِ كُلِّهِمْ.

- 339 Birgivi, *Avâmil*, s. 188.
340 Birgivi, *Avâmil*, s. 188.
341 Birgivi, *Avâmil*, s. 188.
342 Birgivi, *Avâmil*, s. 188.
343 Birgivi, *Avâmil*, s. 188.
344 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 82.
345 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 82. Örnek, kaynakta [ما جاءني زيد بل عمرو] şeklindedir.
346 Birgivi, *Avâmil*, s. 188. Örnek, kaynakta [الإخلاص] şeklinde kayıtlıdır.
347 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 83.
348 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 83.
349 Birgivi, *Avâmil*, s. 189.
350 Birgivi, *İzâhâr*, s. 159.
351 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 83.
352 Birgivi, *İzâhâr*, s. 159.
353 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 83.
354 Birgivi, *Avâmil*, s. 189.
355 Hicr, 15/30; Sâd, 38/73.
356 Birgivi, *Avâmil*, s. 189.
357 Birgivi, *Avâmil*, s. 189. Mezkûr kaynaktaki örnek, [احفظ الله تعالى حقه] şeklindedir.
358 Birgivi, *İzâhâr*, s. 160.
359 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 84.
360 İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-avâmil*, s. 84.
361 Birgivi, *İzâhâr*, s. 161; İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 47.
362 Birgivi, *İzâhâr*, s. 161.
363 Birgivi, *Avâmil*, s. 189. Kaynakta [عليه الصلوة والسلام] şeklinde geçmektedir.

XXIV. Ders: İrâb Bahsi

İrâb: Âmil tarafından gelen harekedir. Ve bu hareke sebebiyle mu'rabın âhiri dâima muhtelif olur. Bu hareke mu'rabın âhirinde ya lafzen ya takdîren ya mahallen bulunur. Âmilin iktizâ edeceği irâb, ya hareke ya harf ya hazif olur.

Hareke üçtür: Zamme, fetha, kesradır. **Harf** dördtür ki; vâv, yâ, elif, nûndur. **Hazif** üçtür ki; hazfu'l-hareke; hazfu'l-âhır; hazfu'n-nûndur. Beş tane irâbın mecmûu on beşten ibârettir. Bir de bunların bulunacağı mahal vardır ki, zîrde beyân edileceği vechile envâ-ı mu'rab dokuza bâliğ olur. Mu'rab bulunacak kelime, ya mahza hareke ile mu'rab olur veya mahza hurûf ile mu'rab olur ya hareke maa'l-hazf ile mu'rab olur ya hurûf maa'l-hazf ile mu'rab olur.

Mahza hareke ile mu'rab olan üç nevidir:

Nev-i evvel: Ahvâl-i selâsesi harekât-i selâse ile mu'rab olur ki, irâb-ı tâmmedir. Yani hâlet-i ref-i zamme, hâlet-i nasbi fetha, hâlet-i cerr-i kesre ile mu'rab olur. Bu nevi mu'rab isim-i müfred-i münsarif, cem-i mükesser-i münsarifdir.

Nev-i sânî ahvâl-i selâsesi iki hareke ile mu'rab olur ki, irâb-ı nâkısıdır. Yani hâlet-i ref-i zamme, hâlet-i nasbi ve cerr-i fethe ile mu'rab olur. Bu nevi mu'rab, gayr-ı münsarif bulunan isimlerdir.

Nev-i sâlis, yine ahvâl-i selâsesi iki hareke ile mu'rab olur ki, bu dahî, irâb-ı nâkısıdır. Yani, hâlet-i ref-i zamme, hâlet-i nasbi ve cerr-i kesre ile. Bu nevi mu'rab, cem-i müennes-i sâlim bulunan isimlerdir.

Mahza harf ile mu'rab olanlar dahî üç nevidir.

Nev'-i evvel: Ahvâl-i selâsesi Hurûf-i selâse ile mu'rab olur ki, irâb-ı tâmmedir. Yani, hâlet-i ref-i vâv, hâlet-i nasbi elif, hâlet-i cerr-i yâdır. Bu nevi mu'rab, müfred-i gayr-ı munsarif ve mütekellim yâsının gayrına muzâf olan esmâ-i sitte-i mutelledir.

Nev'i sânî: Ahvâl-i selâsesi iki harf ile mu'rab olur ki, irâb-ı nâkısıdır. Yani, hâlet-i ref-i vâv, hâlet-i nasbi ile hâlet-i cerr-i yâdır. Bu nevi mu'rab, cem-i müzekker-i sâlim ile *ulû* [أولو] ve *'aşrûn* [عشرون] gibi mulhakattır.

Nev'i sâlis: Bunun dahî ahvâl-i selâsesi iki harf ile mu'rab olur ki, irâb-ı nâkısıdır. Yan, hâlet-i ref-i elif, hâlet-i nasbi ile cerr-i yâ'dır. Bu nevi mu'rab, isim tesniyeleri ve *isnân* [اثان], *isnetân* [اثنتان] ve *zamîrie muzâf kilâ* [كلا] ve *kiltâ* [كلتا] kelimeleridir.

XXV. Ders:**Hareke maa'l-hazf ile mu'rab olan iki nevidir:**

Nev-i evvel: İrâb-ı tâmdır ki, hâlet-i refi zamme, hâlet-i nasbi fethe, hâlet-i cezmi harekenin hazfiyledir. Bu nevi mu'rab, âhirine zamîr muttasıl olmayan ve âhiri harf-i sahîh olan müfred fiil-i muzârilendir.

Nev-i sânî: Yine irâb-ı tâm ile mu'rab olur ki, hâlet-i refi zamme, hâlet-i nasbi fethe, hâlet-i cezmi âhirin hazfiyledir. Bu nevi mu'rab dahî, âhirine zamîr muttasıl olmayan ve âhiri harf-i illet olup müfred olan fiili muzârilendir.

Hurûf maa'l-hazf ile mu'rab olan bir nevidir. Bu nevin irâbı, nâkısıdır. Yani, hâlet-i refi nûn, hâlet-i nasbı ve cezmi nûnun hazfiyledir. Bu nevi mu'rab, cem-i müennes nûnunun gayri, âhirinde nûn bulunan fiili muzârilendir. Onlar, tesniyeler, cem-i müzekkerler, müfred müennes muhatab şîgalarındır. Son zikrolunan üç nev, fiil-i muzârilere mahsustur. Evvelki nev, isimlerde cârîdir. 9/A

Tatbikat

جَاءَنَا الرَّسُولُ، وَصَدَقْنَا الرَّسُولَ، وَأَمْنَا بِالرَّسُولِ³⁶⁴. جَاءَنَا زَيْدٌ، وَرَأَيْتُ زَيْدًا، وَمَرَرْتُ
بِزَيْدٍ³⁶⁵. نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ كُتُبٌ، وَصَدَقْنَا الْكُتُبَ، وَأَمْنَا بِالْكِتَابِ³⁶⁶. جَاءَنَا رَجَالٌ، وَرَأَيْتُ رَجَالًا،
وَمَرَرْتُ بِرَجَالٍ³⁶⁷. جَاءَنَا أَحْمَدُ، وَأَمْنَا بِأَحْمَدَ، وَصَدَقْنَا أَحْمَدَ، عَلَيْهِ السَّلَامُ³⁶⁸. دَخَلَ رَمَضَانَ،
وَصَمْنَا رَمَضَانَ، وَأَمْنَا بِصَوْمِ رَمَضَانَ. جَاءَنَا مُعْجَزَاتٌ، وَصَدَقْنَا مُعْجَزَاتٍ، وَأَمْنَا بِمُعْجَزَاتٍ³⁶⁹.
﴿لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾³⁷⁰. جَاءَنَا أَبُو الْقَاسِمِ، وَصَدَقْنَا أَبَا الْقَاسِمِ، وَأَمْنَا بِأَبِي الْقَاسِمِ³⁷¹.
جَاءَنَا أَحْوَكٌ، وَرَأَيْتُ أَحْوَكًا، وَمَرَرْتُ بِأَحْوِكَ. جَاءَنَا ذُو مَالٍ، وَرَأَيْتُ ذَا مَالٍ، وَمَرَرْتُ بِذِي مَالٍ.
جَاءَنَا الْمُرْسَلُونَ، وَصَدَقْنَا الْمُرْسَلِينَ، وَأَمْنَا بِالْمُرْسَلِينَ³⁷². جَاءَنِي أَوْلُو مَالٍ، وَرَأَيْتُ أَوْلِي مَالٍ،
وَمَرَرْتُ بِأَوْلِي مَالٍ. هَذَا عِشْرُونَ جَوْزًا، وَاشْتَرَيْتُ عِشْرِينَ جَوْزًا، وَبَعْتُ بَعْشَرِينَ دِرْهَمًا. جَاءَنَا

³⁶⁴ Birgivi, *Avâmil*, s. 190. Kaynakta [عليه السلام] ilâvesiyle kayıtlıdır.

³⁶⁵ Birgivi, *İzâhâr*, s. 104; 171; İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, s. 22.

³⁶⁶ Birgivi, *Avâmil*, s. 190.

³⁶⁷ Birgivi, *İzâhâr*, s. 162-163. Kaynakta örnek, [... جاعني] şeklindedir.

³⁶⁸ Birgivi, *Avâmil*, s. 190; a.g.mlf., *İzâhâr*, s. 162.

³⁶⁹ Birgivi, *Avâmil*, s. 190.

³⁷⁰ Bakara, 2/99.

³⁷¹ Birgivi, *Avâmil*, s. 191. Kaynakta [عليه السلام] ilâvesiyle kayıtlıdır. Ayrıca bkz. a.g.mlf., *İzâhâr*, s. 170.

³⁷² Birgivi, *Avâmil*, s. 192. Kaynakta [عليهم السلام] ilâvesiyle kayıtlıdır.

الْإِنْبَانِ كِلَاهُمَا، أَيِ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ، وَاتَّبَعْنَا الْإِثْنَيْنِ كِلَيْهِمَا، وَعَمَلْنَا بِالْإِثْنَيْنِ كِلَيْهِمَا³⁷³. نُحِبُّ أَنْ نُشْفَعَ، وَلَمْ نُحْرَمْ³⁷⁴. نَدْعُو اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يَغْفِرَ لَنَا، وَلَمْ يَرْمِنَا فِي النَّارِ³⁷⁵. الْأَوْلِيَاءُ وَالْعُلَمَاءُ يَشْفَعَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَتَرْجُو أَنْ يَشْفَعَا لَنَا وَلَمْ يُعْرِضَا عَلَيْنَا³⁷⁶.

XVI. Ders:

Beyan olunan irâb ki, âmilin eseridir. Muessir hareke olsun, harf olsun mu‘rebîn âhirinde zâhir olsun **irâb-ı lafzî** denilir. Lafzen merfû lafzen mansûb, lafzen mecrûr dediğimiz gibi, mu‘rabin âhirinde te‘azzur ve istiskâl gibi bir sebepten dolayı irâb zâhir olmayıp takdîri olursa **irâb-ı takdîri** denilir. Takdîren merfû, takdîren mansûb takdîren mecrûr denileceği gibi. Mu‘rebîn âhirinde irâbın zuhûruna mâni bi-nefsihi kelimedede olursa beyânda olduğu gibi **irâb-ı mahallî** denilir. Mahallen merfû, mahallen mansûb, mahallen mecrûr denildiği gibi. İşte bu üç nev’a **sıfat-ı irâb** denilir.

تَوَكَّلْنَا عَلَى مَنْ لَا يَأْتِي الْخَيْرُ إِلَّا مِنْ جِهَتِهِ³⁷⁷.
ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى خَيْرِ الْخَلْقِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ.

Rettebehu'l-fakîru'l-muhtâc ilâ rahmeti Rabbi'l-ğafûr Vildân Faik b.
Sellâm, (rahimehumellâh) 9/B

KAYNAKÇA

- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, I-V, İstanbul 1981.
 Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara 1972.
 Arslan, Ahmed Turan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul 1992.
 el-Bağdadî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hişânetu'l-edeb ve lübbu lisâni'Arab*, thk., Abdusselâm Muhammed Harûn, I-XVII, Kahire 1420/2000.

³⁷³ Birgivi, *Avâmil*, s. 191. [أي: الْكِتَابُ وَالسُّنَّةُ] kısmı kayıtlı değildir.

³⁷⁴ Birgivi, *Avâmil*, s. 191.

³⁷⁵ Birgivi, *Avâmil*, s. 192.

³⁷⁶ Birgivi, *Avâmil*, s. 192.

³⁷⁷ Birgivi, *Avâmil*, s. 192.

el-Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali, *el-'Avâmilu'l-cedûde*, [Birlikte: a.g.mlf., *İzâharu'l-esrâr* ve İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr, *el-Kâfîye*], İstanbul trs.

-----, *İzâharu'l-esrâr*, [Birlikte: a.g.mlf., *el-'Avâmilu'l-cedûde* ve İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr, *el-Kâfîye*], İstanbul trs.

el-Ezherî, Hâlid el-Curcâvî, *Şerhu'l-L-Avâmilu'l-mieti'n-nabviyye fî usûli 'ilmi'l-arabiyye alâ metni'l-'avâmilî'li'n-nabviyye li-Abdülkâbir el-Curcânî*, thk., el-Bedrâvî Abdulvehhab Zehrân, Kâhire, trs.

Hazer, Dursun, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Debre,_Arnavutluk, (04.09.2009).

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/> (23.09.09), BOA, 379/46/MF/MKT.

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/> (23.09.09), BOA, 576/48/MF/MKT,

<http://www.sadabat.net/?title=makaleler&menuid=3&mk=25> (04.09.09).

İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebib an kutubi'l-e'arîb*, thk., Abdullatîf Muhammed el-Hatîb, I-VII, Kuveyt 1421/2000.

İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr, *el-Kâfîye*, [Birlikte: Muhammed b. Pîr Ali el-Birgivî, *el-'Avâmilu'l-cedûde ve İzâharu'l-esrâr*], İstanbul trs.

-----, *el-İzâh fî şerhi'l-Mufassal*, thk., İbrahim b. Abdullah, I-II, Dimeşk 1425/2005.

İbrahim b. Mustafa, *Tuhfetu'l-'avâmil*, [Birlikte: Hüseyin b. Ahmed Zeynizâde, *Mu'ribu'l-'Avâmil*], İstanbul 1262.

Kur'ân-ı Kerim.

Mardin, Ebu'l-ulâ, *Huzûr Dersleri*, I-III, İstanbul 1951–1966.

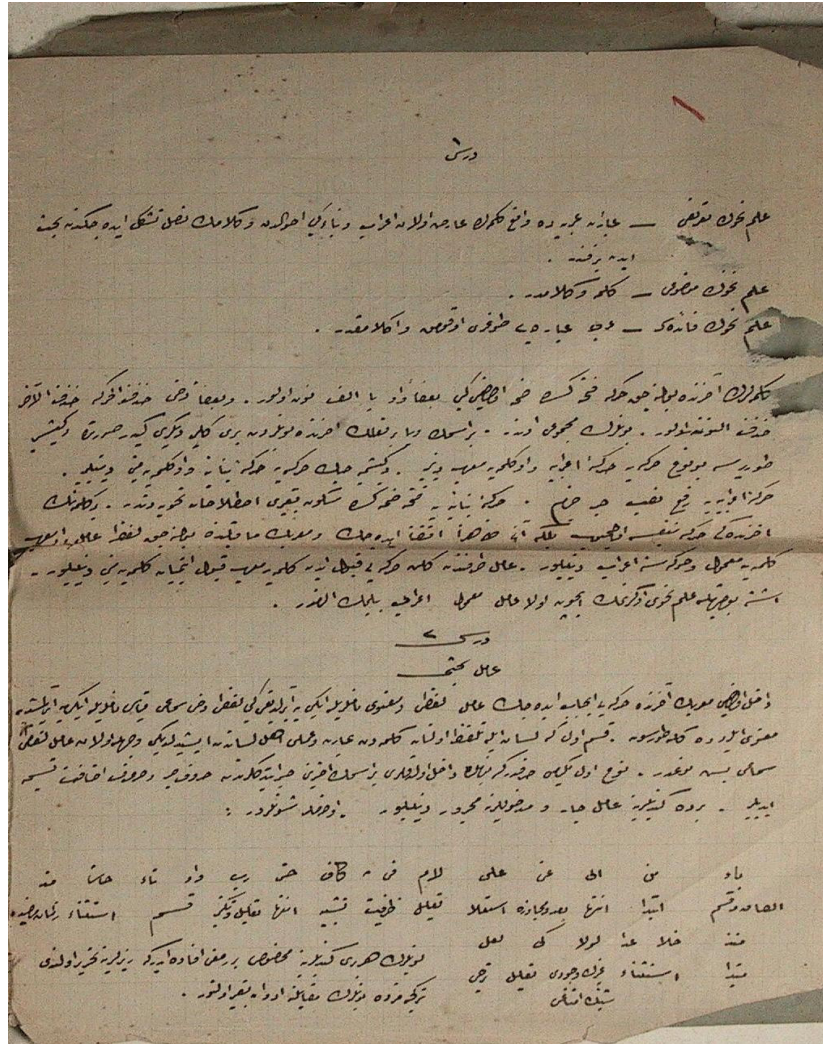
Meşihat-i Âliye Mektupçuluğu, *İlmiyye Salnâmesi: Birinci defa*, İstanbul 1334.

Meşihat-ı Celîle-i İslâmiyye, *Cerîde-i İlmiyye*, I-VII, İstanbul 1332–1341.

Özel, Mustafa, *Debreli Vildân Fâ'ik ve el-Multekât fî usûli't-tefsîr*, İslâmiyât (Osmanlı), cilt: 2, sayı: 4, Ekim-Aralık 1999.

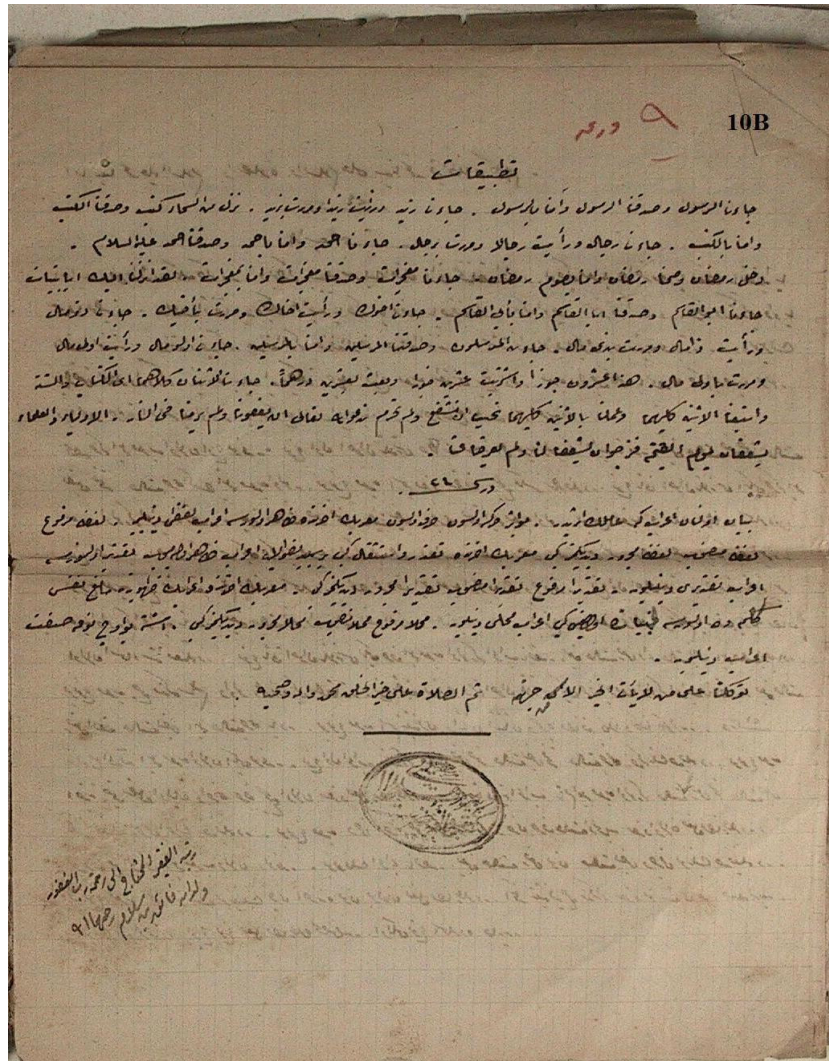
- , Son Dönem Osmanlı Tefsîr Tarihinden Bazı Portreler-I, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV, İzmir Kış-İlkbahar 2007.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1993.
- Sapanca, Cüneyt, *Osmanlılarda Tefsîr Usûlü Çalışmaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007.
- Seçkin, Recai, *Ebululâ Mardin ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara 1958, cilt: XIII, sayı: 2.
- Şükrü Faysal, *Ebu'l-Atâbiyye; Eş'ârubu ve abbârubu*, Dimeşk 1380/1965.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984.
- Vildân Fâik, *el-Mevâ'izü'l-bisân fîmâ kurrira beyne yedeyi's-Sultân*, İstanbul 1330.
- , *Teshîlu'n-Nabv*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, No: 1631.

EKLER

Eserin İlk Sayfası

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayı Bölümü, No: 1631

Eserin Son Sayfasi

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayı Bölümü, No: 1631